

Весела Михайлова • Любов Шишкова

ПРОСВЕТА
ОСНОВАНО 1945

Литература

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК
И ЛИТЕРАТУРА

УЧЕБНО ПОМАГАЛО ЗА ПОДПОМАГАНЕ НА ОБУЧЕНИЕТО,
ОРГАНИЗИРАНО В ЧУЖБИНА

5. клас

СЪДЪРЖАНИЕ

I. ФОЛКЛОРЕН МОДЕЛ ЗА СВЕТА	5
Господ и дяволът правят света, българска народна легенда	6
<i>Преразказал Петър Кърджилов</i>	
Тримата братя и златната ябълка, българска народна приказка	11
<i>Преразказал Ангел Каралийчев</i>	
Златното момиче, българска народна приказка	20
<i>Преразказал Ангел Каралийчев</i>	
Фолклорен/Традиционен календар	26
Коледа	27
Великден	27
Гергьовден	28
Пасха (Песах)	28
Курбан байрам	29
II. РАЗЛИЧНИ РАЗКАЗИ ЗА ЧОВЕКА И СВЕТА	34
Хайдути – <i>Христо Ботев</i>	35
ПРИЛОЖЕНИЕ	
Аз създавам текст	41

КОМПАС ЗА 5. КЛАС

Скъпи ученици,

Добре дошли в един необятен свят – света на човешкото слово. През тази учебна година вие ще се срещнете с фолклорни произведения – приказки, легенди и песни – и литературни творби. В тях има радост и болка, добро и зло, смешно и страшно. Предстои ви да се запознаете с героите им, да преценявате постъпките им и да ги съпоставяте със своя опит и разбирания.

НОВО ЗНАНИЕ

Тук ще научите новите понятия, свързани със словесното творчество. Те ще ви помогнат по-добре да вникнете в творбата и да можете да определяте нейните най-характерни черти.

ЗНАЕТЕ ЛИ, ЧЕ...

Тук ще се запознаете с любопитни факти, свързани с творбата, които ще ви позволят да я погледнете от друг ъгъл и да обогатите своите знания за словесното творчество.

ОБОБЩЕНИЕ

Накрая ще ви представим най-важното, което трябва да запомните за отделната творба, за да я свържете със следващите.

И по този начин да изберете какви хора бихте искали да бъдете самите вие.

За пътуването ние сме ви дали компас, който ще ви ориентира в посоките за разбиране на текстовете. Това са нашите рубрики – ето кои са те и какво съдържат:

НАУЧАВАМЕ ПОВЕЧЕ

Тук ще се научите да мислите върху творбата, да осъзнавате въздействието, което тя има върху вас, да придобиете опита да я разбирате чрез внимателно вникване в нейните особености.

ГАЛЕРИЯ

Тук ще присъствате на срещата между словото и картините, рисунките, фотографиите. Ще научите още много неща за това как различните изкуства ни въздействат и как правят нашия свят по-красив и добър.

Към всички рубрики сме подготвили за вас много интересни въпроси и задачи, които да развият вашите знания и умения.

Но най-важното, на което искаме да ви научим, е да обичате четенето.

*На добър час!
От авторите*

I. ФОЛКЛОРЕН МОДЕЛ ЗА СВЕТА

В следващите страници ще се запознаем с народното творчество – фолклора (в превод английската дума *folklore* означава „народна мъдрост“, „народно знание“). Фолклорът е характерен за общност, създадена преди всичко чрез кръвни и брачни връзки между хората. В нейната основа са родът и традициите, които се предават от поколение на поколение. В тези традиции влизат вярата, нравствените правила, разбиранията на хората за добро, зло, красиво и грозно. Едно след друго поколенията наследяват и творбите на народното творчество – легендите, приказките, народните песни, както и празниците и обичаите.

С поддържането на традицията се съхранява и отстоява своето. „Своето“ са именно наследената вяра, култура и начин на живот на хората. Всичко, различно от своето, е било приемано като чуждо – друга вяра, друго пространство, друга култура, други обичаи. По нашите земи в различни исторически обстоятелства има примери както за противопоставяне между „своето“ и „чуждото“, така и за добро съседство, взаимопомощ и уважение към чуждите традиции.

Фолклорът е колективно устно творчество. Някоя фолклорна творба няма отделен автор – всяка е създавана, допълвана или променяна от много неznайни певци и разказвачи. Легендите, приказките, песните, пословиците, поговорките, гатанките са били предавани устно. Пренасяни от уста на уста в продължение на много поколения, те са се променяли. Затова и до днес се срещат в множество различни варианти.

През 19. век в европейската култура се заражда интересът към фолклора на народите. Много учени, книжовници и писатели издирват, събират, записват и обработват фолклорни творби. На тях дължим възможността да ги прочетем днес.

- Кои са основните черти на народното творчество?
- Защо събирането и изучаването на фолклора са необходими за опознаването и разбирането на народния живот?

Сватба

Стоян Венов, 1962 г. Софийска градска художествена галерия

ГОСПОД И ДЯВОЛЪТ ПРАВЯТ СВЕТА

Българска народна легенда

Нявга, много, много отдавна, според както разказват старите хора, дяволът имал равна сила с Бога. Веднъж двамата разговаряли и ненадейно се отворило дума за това как може да се направи земята.

– За много неща те бива – признал дяволът, – ала да сътвориш земна твърд, не можеш.

– Не вярваш в Божията сила? – попитал с укор в гласа Господ.

– Не вярвам! – потвърдил дяволът.

– Стани и върви там – рекъл му тогава Бог, – гдето се бият моретата! Грабни, та донеси от морската пяна!

Дяволът станал, отишъл и донесъл от пяната. Взел я Бог в могъщите си шепи, натопил я във вода и от получената смес овалял в своите животворящи длани една пита. Хвърлил я той в безкрая, а питата станала на земя. Отначало земята била голяма като тепсия, сетне колкото харман, в средата на който Господ Бог посадил орех. Вързал на него той една златна люлка и почнал да се люлее. По едно време заспал.

– Сега е моментът да го погубя – рекъл си дяволът.

Промъкнал се той дебнешком, откачил люлката заедно с Бога в нея и тръгнал към края на земята. Там Сатаната бил намислил да хвърли Господ във водата и да го удави.

Ала земята се била дотолкова разраснала, че нямала край.

Опитвал се дяволът да го намери, ха тук, ха там, но краят не се виждал.

По едно време Бог се събудил и още сънен рекъл:

– Какво правиш, Сатана?!

– Искях да те удавя – признал си дяволът, – та търсех края на земята.

– Ще има много да го дириш – отговорил Господ, – но няма да го намериш.

След ореха Бог създал здравеца и босилека, а после и останалите треви. Сетне храстите, дърветата и животните. Най-подир Господ направил човека. Извалял го от пръст, от кал, от глина, тъй както му посочвал един ангел.

Когато работата била привършена, Бог изправил човека на крака и го оставил да съхне. Ала скришом от него дяволът се промъкнал и на-

РЕЧНИК

нявга – някога

животворящи – създаващи живот

тепсия – голям кръгъл меген съд

харман – равно кръгло място за вършитба (отделяне на житните зърна от сламата)

Сатана – в различните религии – дявол, демон, зъл дух

дириш – търсиш

затъкнал – запушил

дупчил с шило човека на четиридесет и едно места. Върнал се Господ, за да вдъхне душа на човека, но за негово учудване душата не се задържала в тялото. Досетил се той каква ще да е причината, набрал различни треви и затъкнал с тях четиридесет от дупките. Една само останала отворена. Тогава Бог вдъхнал душа у човека, който се раздвижил и попитал:

– Боже, защо не запуши и тази дупка?

– Тази дупка – отвърнал Господ – е за смъртта. През нея ще излизат душите на хората, когато дойде време да се разделят с живота.

Така човек бил сътворен смъртен. А тревите, с които били запълнени дупките, станали лековити.

Завидял дяволът на Бога за чудните му творения. За да не падне по-долу, Сатаната решил и той да вдъхне живот на някаква твар. Отишъл край морето, забъркал с пръсти вода и направил вълка. Но колкото и да се мъчил, не успял да го дари с душа.

По това време Бог му отишъл на гости. Дяволът много искал да се похвали, че и той е сторил нещо. Ето защо се обърнал към вълка:

– Стани, хвани Бога за крака!

Но вълкът така и не помръднал.

Тогава Бог го погледнал и рекъл:

– Стани, хвани врага за крака!

Вълкът скокнал, хвърлил се върху дявола и откъснал парче месо от крака му. Оттогава дяволът куца с единия крак. А вълкът се смята за дяволско творение.

И други неща се опитвал да сътвори Сатаната, но никога не съумявал да ги дари с благодатта на Божия дух. Затова и съществува изразът: „Дяволска работа!“.

Преразказал Петър Кърджилов

1. Разделете текста на епизоди и подгответе план за преразказ.
2. Кой е изразът, чрез който народният разказвач внушава на слушателите кога се развива действието на легендата?
3. В легендата се казва, че „Дяволът имал равна сила с Бога“. Наистина ли е така? Сравнете действията на Бога и действията на дявола и преценете кой всъщност сътворява света.
4. Каква е ролята на дявола при сътворението на света?
5. Как е сътворен човекът според народната легенда?
6. Преразкажете „Господ и дяволът правят света“ от името на Господ.
7. Дайте примери от всекидневието за уместна употреба на израза „*дяволска работа*“.
8. Опитайте се да поставите „Господ и дяволът правят света“ на сцена. Какви декори и сценични облекла бихте избрали? А ще промените ли нещо в диалозите между дявола и Бога?
9. В края на легендата се казва: „*И други неща се опитвал да сътвори Сатаната, но...*“. Съчинете какво друго се е опитал да сътвори дяволът и защо отново не е успял.

НАУЧАВАМЕ ПОВЕЧЕ

Легендите са широко разпространени във фолклора на всички народи. „Легенда“ е латинска дума, чието първо значение е било „нещо, което си струва да се разкаже и чуе“. Днес схващаме легендите като устни народни приказки, които се предават от поколение на поколение. Те може да описват религиозни истории (каквато е българската легенда „Господ и дяволът правят света“), да се отнасят до исторически събития или до географски обекти (реки, скали, планински върхове) или местности. Много легенди са свързани със значими сгради и строежи (домове, църкви, манастири, мостове и др.), които имат дълга

история и са част от традицията и паметта на хората в дадена област или населено място.

Легендите, дори когато се отнасят до действителни личности, места или исторически събития, съдържат много фантастични елементи. Народното въображение им е придало неувяхващо очарование, което продължава и до днес.

- Кои са най-характерните черти за фолклорните легенди?
- Знаете ли легенди, свързани с вашето родно място, които се разказват и досега? Разкажете ги в клас.

Басарбовският скален манастир „Свети Димитър Басарбовски“

Този манастир е изграден в естествени пещери в скалите край река Русенски Лом по времето на Второто българско царство.

През 1774 г., по време на поредната руско-турска война, мощите на свети Димитър Басарбовски трябвало да бъдат пренесени в Русия. Пътят минавал през Румъния, където върлувала чумна епидемия. Според легендата, когато мощите на светеца влезли в румънската столица Букурещ, хората спрели да умират от чумата.

НАУЧАВАМЕ ПОВЕЧЕ

„Господ и дяволът правят света“ е народна легенда, в която Бог не е сам в сътворението на света – затова и тя се различава от библейската история. Тук Господ си има съдружник в лицето на дявола и двамата заедно се заемат със създаването на земята и живота.

Божията сила е голяма и добротворна. Бог прави земната твърд и всичко на нея със собствените си ръце. Той овалва питата на земята в дланите си, засажда орехово дърво, връзва на него златна люлка, извайва човека от пръст, кал и глина. В тези свои действия Бог сякаш прилича едновременно на работник, майстор и художник.

Дяволът обаче се държи с Бога не като със съдружник, а като със съперник. Той завижда на Божията сила и дори се опитва да погуби Бога, докато той спи. Опитва се да унищожи и създадения от него човек. „Поправянето“ на надупчения от дявола човек от глина е едно от най-красивите действия на Бога. Тревите, с които са затъкнати дупките, стават лековити, а последната дупка остава отворена – за смъртта.

Завистливият дявол създава вълка, но така и не успява да му вдъхне душа; затова дори и вълкът се подчинява на Бога. Ето защо според легендата сътвореният свят е изпълнен „с благодатта на Божия дух“.

- В какво се изразява очарованието на народната легенда „Господ и дяволът правят света“ според вас?

ЗНАЕТЕ ЛИ, ЧЕ...

Има и други варианти на фолклорната легенда за това как Господ и дяволът сътворяват света. Например:

...Съществува само вода, Господ бил сам, но му било криво, че си нямал другарец. Веднъж, като се разхождал, мярнала му се сянка и той я повикал:

– Стани, друже!

И сянката се изправила пред него – човек, но не е човек, а Дявол. Оттогава Господ се сдружил с него и Дяволът му станал приятел. Един път Господ рекъл на Дявола:

– Хайде да направим земя и хора!

– Да направим – съгласил се съдружникът му, – но как?

Господ го посъветвал да се гмурне във водата, защото навсякъде около тях била безкрайна вода, и да каже, преди да се гмурне: „С божия сила и моя!“. Но Дяволът хитрувал, не казал първо „с божия сила“, затова не успявал, и едва на третия път изпълнил предписанието и се гмурнал, та докачил с ноктите си пръст. Бог взел пръстта, що изнесъл Дяволът гмурец, и от нея създал престол – колкото да седнат двамата само. Седнали двамата и Господ заспал. Тогавя съдружникът му започнал да тегли престола изпод Господа, за да го удави и да остане да царува само той. Но Дяволът теглил-теглил, а земята все расла и расла...

Анчо Калоянов, из „Български митове“

- Кои са подробностите, по които този вариант се различава от „Господ и дяволът правят света“?
- Какъв „приятел“ се оказва дяволът на Господ в този вариант на легендата?

Скулптор моделира човешка фигура от глина в ателието си.

ГАЛЕРИЯ

Чуриловски манастир

Поради дългата и сложна историческа съдба на нашия народ, в периода на Възраждането и най-вече към края на 19. век в културата ни се преплитат най-разнообразни влияния и „спомени“ от предишни времена. Може да се открият елементи както от митологичното минало, така и от библейските текстове, преплетени понякога до неузнаваемост с религиозните вярвания и фолклорните обичаи. Народното творчество не е само словесно или музикално, но и материално – като чергите, носите, металните украшения

за тях, резбата по дърво в дома, различните обичаи и обреди. Тази преплетеност се вижда в църковните стенописи от втората половина на 19. век, например в сцената от манастира до село Чурилово в Южна България.

- Разгледайте внимателно изображението. Направете разказ по въображение за това, което виждате в сцената. Какво според вас правят реалните и фантастичните образи в този стенопис? Накъде са се запътили хората и какво са замислили дяволите?

Стенопис от 1866 г. в главната църква на манастира „Свети Георги“ до село Чурилово в планината Огражден, България

ОБОБЩЕНИЕ

Легендата: „Господ и дяволът правят света“ е народна легенда, която се различава от библейския разказ за Сътворението и по това, че дяволът участва в сътворението на света редом с Бога.

Господ: Бог има „могъщи шети“ и „животворяща сила“, с които сътворява земята, тревите, храстите, дърветата, животните и човека. В народното въображение той е сякаш добър стопанин, който работи и се грижи за сътворения свят.

Дяволът: Сам пожелава да участва в съ-

ворението на света, но непрестанно се състезава с Господ, завижда му, даже пожелава да го удави, опитва се да развали божие дело, надупчва с шило създадения от Господ човек.

Божията сила: Въпреки усилията на дявола да придобие „равна сила с Бога“, той не успява нито да създава като Бога, нито да унищожи сътворения от него човек; дори сътвореният от него вълк се подчинява на Бога, а не на него. Затова и направеното от дявола е само „дяволска работа“.

ТРИМАТА БРАТЯ И ЗЛАТНАТА ЯБЪЛКА

Българска народна приказка

Живял във време оно един старец, който имал трима синове. В двора си на младини той посадил едно ябълково дърво. Но то не било като другите дървета, а всяка година на Петровден през нощта раждало само по една златна ябълка. Щом ябълката започнела да блещука върху най-горното клонче на дървото, с гръм и трясък пристигала една ламя, откъсвала златния плод и го отнасяла някъде в нощта. С тѣга старецът гледал ябълковото дърво и думал на синовете си:

– Ех, рожби, рожби, през целия си живот не можах да откъсна нито един плод от ябълката. Проклета ламя! Дано поне вие имате късмет да я преварите някога и откъснете златния плод.

– Тате – обадил се най-големият брат, – кога ще заблещука златната ябълка върху най-горното клонче на дървото?

– Тая нощ, сине, щом пропеят първи петли.

– Дай ми твоя лък, дай ми колчана със стрелите. Аз ще убия ламята!

– Вземи го – поклатил глава бащата, – но не вярвам да направиш нещо, защото ще заспиш, преди да се роди ябълката.

Грабнал най-големият брат стария лък, приготвил една стрела и легнал под дървото. Вперил очи в най-горното клонче. Наоколо било тъмно като в рог. Малко преди да пропеят първи петли, върху най-горното клонче затрепка една звездичка като просено зрънце.

– Туй нещо трябва да е златната ябълка. Ще почакам още, докато се уголеми.

Златната ябълка бързо захванала да расте, но щом в тъмнината се обадили първи петли, задухал сънен ветрец, пазачът под дървото започнал да се прозява, изгървал лъка си на земята, клюмнал с глава и заспал дълбоко. Тогава с гръм и трясък пристигнала ламята и откъснала златния плод.

На другата година, когато дошъл денят на ябълката, вторият брат отишъл при баща си и рекъл:

– Тате, тази нощ аз ще вардя ябълката. Дай ми лъка и стрелите!

– Вземи го – отвърнал бащата, – но не вярвам да я овардиш, защото сънният вятър ще затвори и твоите очи.

През нощта вторият брат приготвил стрелата и започнал да се разхожда под дървото, за да не заспи. Ламята го съзряла отдалеч, позапряла се и пратила пак сънния вятър. Щом ветрецът докоснал челото на втория брат, той се прозял два-три пъти, изгървал лъка и се свлякъл до дънера на ябълката. Заспал дълбоко, преди да заблещука златният плод на най-горното клонче.

На третата година най-малкият брат излязъл да варди ябълката. Не легнал до дънера, нито тръгнал да се разхожда из двора, ами се покачил на дървото и се потулил в гъстия шумак. В полунощ на най-горното клонче се появило ябълковото зръно и почнало бързо да расте. Наедряло колкото яйце и огряло целия двор. Пропели първи петли. С гръм и трясък се появила ламята. Погледнала отдалеч – никой не се вижда.

– Тая година няма вардач! – рекла си ламята и не изпратила сънния ветрец.

Най-малкият брат стоял стушен в шумака с опънат лък. Когато ламята наближила дървото и разтворила устата си да налапа златния плод,

РЕЧНИК

ламя или **змеј** – митично чудовище с няколко глави и змийско тяло, покрито с люспи

Петровден – празникът, посветен на християнските апостоли св. Петър и св. Павел. Чества се на 29 юни. Петровден е един от най-почитаните традиционни празници през летния период.

думал – говорел

да варди – да пази

щом пропеят първи петли – много рано сутрин, на зазоряване

колчан – калъф за стрели

потулил се – скрил се

шумак – гъсти клони с листа

вардач – пазач

разлюмена – ягосана

момъкът пуснал стрелата и пронизал езика ѝ. Ламята изревава страшно, обърнала се назад и побягнала разлютена, без да откъсне златния плод. Тогава най-малкият брат се покачил на върха, протегнал ръка, откъснал ябълката и я отнесъл на баща си. Бащата скътал ябълката и му рекъл:

– От тебе ще стане човек, сине!

На другия ден най-малкият брат се дигнал рано.

– Тате – рекъл той, – аз ударих ламята, но не можах да свърша с нея. Ще отида да я довърша с дряновия си кривак, защото догодина пак ще дойде и ще откъсне златната ябълка.

– Иди, сине, но как ще я намериш?

– Ще я намеря лесно. Нейният път е белязан с капки кръв. Нали ѝ пронизах езика.

– И ние ще дойдем с тебе – обадили се двамата по-големи братя.

– Елате, щом искате. По-лесно ще ни бъде, щом като сме трима.

Тръгнали тримата братя по кървавите дири на ламята. Вървели, що вървели, стигнали до един дълбок кладенец. Капките свършвали до тоя кладенец.

– Братя – обърнал се най-малкият брат, – ламята е тука. Кой ще влезе да я довърши?

– Аз – обадил се най-големият брат. – Но как ще вляза?

– Как ли? Ще те вържем през кръста ей с това въже, което взех на тръгване от къщи. Ще те пуснем в кладенеца и там на дъното ти потърси раненото чудовище. Ако усетиш нещо лошо, поклати въжето, за да те измъкнем.

Спуснал се големият брат, но щом стигнал до средата на кладенеца, започнал да трепери от страх и заклатил въжето. Бързо го измъкнали навън.

Същото се повторило и с другия брат.

Тогава най-малкият брат грабнал дряновия си кривак и викнал:

– Я пуснете мене в кладенеца!

Вързали го през кръста и го спуснали. Като стъпил на дъното, той забелязал една вита стълба, която слизала още по-надолу. Развързал въжето от кръста си и тръгнал по стълбата. Вървял, що вървял, изведнъж пред очите му светнало. Видял една чудно зелена градина с висока желязна ограда. Сред градината –

мраморен дворец. В росната трева си играела една девойка – неизказано хубава. Тя чевръсто подхвърляла нагоре една златна ябълка, която момъкът познал, че е от бащиното му дърво.

– Коя си ти? – попитал момъкът.

– Аз съм робиня на ламята – стреснала се хубавата девойка и изгървала ябълката. – А ти по-скоро се върни и бягай оттука, защото завари ли те ламята, мигом ще те глътне.

– Къде е тя? – попитал момъкът.

– Слезе на долната земя да яде хора. Много е разлютена. Нощес някой е пронизал езика ѝ със стрела.

Юнакът бил толкова поразен от хубостта на девойката, че забравил накъде е тръгнал.

– Искаш ли да те изведе горе на белия свят? – попитал той.

– Искам, но не смея, защото, ако ни усети ламята, загубени сме.

– Не бой се – успокоил я момъкът, налегнал градинската врата с гръб, изкъртил я и повел девойката нагоре по стълбата. Стигнали двамата до дъното на кладенеца. Момъкът казал:

– Сега ще те вържа през кръста с туй въже. Горе стоят и чакат моите по-големи братя. Те ще те измъкнат, след това ще спуснат въжето и ще изтеглят и мене. Ще те отведе при баща си, ще се оженим и ще заживеем честит живот. Съгласна ли си?

– Съгласна съм – отвърнала девойката, снела пръстена си и му го дала.

– Този пръстен е чудотворен. Щом го погледнеш и пожелаеш нещо хубаво – мигом ще ти се изпълни желанието. Вземи го! А ти стой и чакай. Ако братята ти не рачат да те измъкнат, ще про-

РЕЧНИК

скътал – прибрал, скрил

кривак – дебела тояга

вита – извита

чевръсто – пъргаво

честит живот – хубав, щастлив живот

снела – свалила

не рачат – не искат

самотворни грехи – сътворили се сами, възшебни грехи

венчални – сватбени

паднеш в земята още по-дълбоко. Там ще видиш една ливада с два овена – единият чер, другият бял. Гледай да яхнеш белия, за да те изкара на горния свят. Ако яхнеш черния – ще отидеш на долния свят, където е страшната ламя.

Момъкът прибрал пръстена, вързал девойката през кръста и разклатил въжето. Братята изтеглили девойката на бял свят и ахнали, като видели колко е хубава.

– Туй момиче се пада на мене, защото съм първороден син на майка си и на баща си! – рекъл големият.

– Не – извикал средният брат, – тя ще бъде моя!

Скарали се двамата братя за хубавата девойка и забравили оня, дето бил в кладенеца. Хванали се за гушите. Тогава се намесила девойката.

– Спрете! – викнала тя. – Чуйте какво ще ви кажа: аз ще се омъжа само за оня, дето може да

ми направи самотворни венчални дрехи, които да се събират в лешникова черупка.

Братята се пуснали.

– А сега измъкнете горе и най-малкия си брат!

– Дума да не става – махнал с ръка големият. – Ако го измъкнем, и той ще поиска да се ожени за тебе. По-добре да си стои в кладенеца.

Щом най-големият брат изрекъл тези думи, оня, дето останал в кладенеца, почнал да потъва надолу в земята, докато най-сетне стигнал до ливадата, където пасели белият и черният овен, но попаднал на гърба на черния. Той го отнесъл на долната земя. Като спрял, момъкът скочил от гърба му и се озърнал: никъде не се виждала жива душа. Разходил се насам-нататък и влязъл в един град. Почукал на първата врата. Отвътре се чул старчески глас:

– Кой е? – попитал гласът.

– Аз съм гостенин от белия свят.

– Влез вътре да си починеш – поканила го старичката.

Настанил се гостенинът върху една възглавница до стената, а домакинята се запретила да меси хляб. Насипала брашно в ношвите и наместо с вода почнала да го мокри със сълзи.

– Какво правиш, бабо? – попитал той. – Защо плачеш и мокриш брашното със сълзи наместо с вода? Нямате ли чешма?

– Имаме, как да нямаме, една голяма чешма имаме сред града, но по нашата земя броди най-лютата ламя. Тя се храни с живи хора и никому не дава да си напълни стомната с вода от чешмата, ако не ѝ поднесе някоя от рожбите си... Днес изпроводих и последното си чедо – момичето. Сърцето ми се къса от мъка. Затуй плача и замесвам брашното със сълзи.

– Къде е чешмата? – попитал момъкът и станал.

– Тя е насред града. Ще я намериш лесно. Над чешмата е разперило клони едно вековно дърво с орлово гнездо.

Гостенинът си нарамил кривака, излязъл от къщата на разплаканата майка и тръгнал по запустелите улици. Намерил чешмата. Там дъщеричката на побелялата жена седяла на един камък и цяла треперела от страх.

– Не бой се, девойко – рекъл момъкът и помилвал момичето по главата.

По едно време се чул страшен гръм и трясък. Светкавици раздрали небето. Ламята се появила над градските къщи. Щом я видял, момъкът я познал.

– Тази е – рекъл той, – дето ядеше ябълките на бащиното ми дърво. За нея съм тръгнал с дряновия си кривак.

И щом ламята наближила и си разтворила устата, започнал да удря, където му видят очите. Пата-кюта – утрепал ламята, но се изморил здравата, докато я простре на земята.

Спасеното девойче хукнало към къщи, а юначният момък се изтегнал под дървото и задрямал. Но щом си затворил очите, чул писък над главата си. Скочил, погледнал нагоре и що да види: към орловото гнездо пълзи една триглава змия, а орлетата в гнездото пискат, та се късат. Без да чака много, момъкът се покатерил

на дървото, замахнал с дългия си кривак, ударил змията и я свалил на земята. Тъкмо в туй време долетяла орлицата.

– Ти ми спаси рожбите от триглавата змия. Кажми с какво добро мога да ти се отплатя?

– Изнеси ме на горния свят. Нищо друго не искам.

– Да те изнеса, но ти трябва да ми приготиш девет пеци хляб, девет крави ялови и девет стомни вода. Всичко ще наместиш в един железен ковчег. Когато река „га“ – ще ми даваш месо, а когато река „пию“ – ще ми даваш вода...

Когато всичко било готово, момъкът наредил месото, хлябовете и стомните в ковчега, простил се с побелялата жена и щерката ѝ, влязъл и той вътре и рекъл на орлицата:

– Хайде!

Орлицата хванала с ноктите си халката на ковчега и го понесла нагоре. Когато след един час време рекла „га“ – момъкът си подал ръката през дупката и поднесъл към клюницата на орлицата парче месо. Когато рекла „пию“ – той ѝ подал вода в една паничка. Цели девет дни и нощи се вдигали нагоре. Уморената птица все по-често искала месо и вода. Най-сетне на десетия ден месото се свършило.

– Га! – рекла орлицата.

Момъкът изкарал ножа си и отрязал едно парче месо от ходилото на крака си. Подал го на орлицата. Подир малко пак поискала месо. Момъкът ѝ подал още едно парче, което отря-

РЕЧНИК

- се запретила** – се захванала
- ношви** – гървено корито, в което в миналото са месели тесто за хляб
- стомна** – глинен съд с една гръжка, който е предназначен предимно за вода
- девет пеци хляб** – някога хората са пекли хлябовете си в пещ за цяла седмица. Оттук и изразът една пещ хляб
- девет крави ялови** – млади крави, които още нямат теленца
- клюница** – клон, човка на птица
- изкарал** – извадил
- умърлушени** – тъжни, унили
- га калесват** – га канят на сватба

зал от ходилото на другия си крак. Най-сетне на десетия ден орлицата изнесла момъка на горния свят.

Момъкът се измъкнал от ковчега, опитал се да пристъпи, но не можел да направи нито една крачка.

– Защо не можеш да ходиш? Какво ти е? – попитала го орлицата.

Тогава момъкът ѝ разказал, че краката го болят, защото е отрязал две парчета месо от ходилата си. Орлицата се усмихнала, върнала му парчетата и рекла:

– Щом ми подаде първото парче месо, аз разбрах, че не е кравешко, и го скрих под езика си, защото не ям човешко месо.

Момъкът поставил всяко парче на мястото му и проходил.

– Много съм ти благодарен – обърнал се той към орлицата и се поклонил.

Орлицата размахала криле и почнала да се спуска надолу, а момъкът тръгнал към бащиния

си дом. Под ябълката заварил братята си умърлушени: напъвали си умовете как да направят самотворни дрехи. Като видяла най-малкия брат, девойката плеснала с ръце и викнала:

– Искам самотворни дрехи!

Юнакът, който погубил ламята, се досетил, погледнал пръстена, дето му го дала девойката, и пожелал самотворни дрехи. Изведнъж в краката му се търкулнало едно лешниково зърно. Девойката се навела, грабнала зърното, строшила го и изкарала от него цяла венчална премяна. По-големите братя преклонили глава пред най-малкия.

– То се видя, че ще бъде твое момичето, ами хайде да направим една хубава сватба! – рекли те и тръгнали да калесват роднини и приятели.

На сватбата старият баща подарил на снаха си златната ябълка, която неговият най-малък син отървал от ламята.

Преразказал Ангел Каралийчев

1. Разделете приказката на епизоди, озаглавете ги по свой избор и подгответе план за преразказ.
2. Защо третият брат е главният герой на приказката? В кои моменти от развитието на действието най-ясно личат неговите качества и добродетели?
3. Какво мислите за двамата по-големи братя? Посочете онези моменти от текста, в които най-ясно личат техните характери и отношенията им с близките.
4. В приказката се казва, че дървото в бащиния двор „всяка година на Петровден през нощта раждало само по една златна ябълка“. Прочетете какво и как се празнува на Петровден и споделете в клас мнението си защо тъкмо тогава дървото ражда златната ябълка.
5. Съпоставете пространствата в приказката. Какви са приликите и разликите между горната и долната земя? В коя от тях хората са по-нешастни и защо?
6. Преразкажете епизода, в който третият брат попада на долната земя и извършва подвига си, от името на старицата, която замесва тестото за хляба със сълзи.
7. Характеризирайте девойката, която третият брат обиква. По какъв начин в приказката са показани нейната доброта, ум, съобразителност и чувство за справедливост?
8. Как си представяте девойката, облечена във вълшебните „дрехи самотворни“? Опишете я и се опитайте да я нарисувате.
9. Кой епизод от текста си избирате да поставите на сцена така, че да пренесете действието в наше време? Какво в текста и обстановката бихте променили?
10. Проведете разговор в клас. Нека едни от вас защитават гледната точка „човек трябва да се бори с всяко зло, което измъчва и угнетява хората“, а други – „човек трябва да се подчини на злото, защото, ако не му се подчини, може да загине“. Привеждайте примери от всекидневието, от книги и филми. Проведете разговора спокойно и оценявайте взаимно начините, по които защитавате мненията си.

НОВО ЗНАНИЕ

Фолклорна вълшебна приказка. Фолклорните приказки имат дъвен произход. Те се поделят на различни видове: приказки за животни (чиито герои са познатите ви от детството Кумчо Вълчо, Баба Меца, Кума Лиса и др.), битови приказки (разказващи за човешките добродетели и недостатъци, трудолюбието и мързела, ума и глупостта) и вълшебни приказки (в тях, както показва и името им, вълшебствата и чудесата заемат централно място). Във вълшебните приказки обикновено героят преодолява препятствия и преживява изпитания, за да осъществи или получи това, към което се стреми – златните ябълки, жива вода за болния родител, магически предмет. Фолклорните приказки имат винаги щастлив край – героят заслужено придобива ценността и сватбата увенчава неговия път към щастието. Това се отнася и за герои мъже – като третия брат от „Тримата братя и златната ябълка“, и за герои жени, като например Пепеляшка или Снежанка.

- Открийте в „Тримата братя и златната ябълка“ характерните черти на вълшебната приказка.

- Припомнете в клас и други вълшебни приказки, като обясните кои техни черти ви карат да ги определите именно като вълшебни.

Сюжет. Всяка разказвана история, независимо дали устно, или писмено, има сюжет. Сюжетът е съвкупността от всички събития в творбата и действията, извършени от героите. Когато например питаме: „Какъв е сюжетът на тази книга?“, ние всъщност искаме да разберем за какви събития разказва книгата, в какво време и пространство протича действието, какви дела извършват героите.

Подредбата на сюжетните събития зависи от решението на автора. Ако пожелае, той може да започне да разказва например от края на историята и след това да се върне към началото. Във фолклорните творби, които нямат отделен автор и се предават от уста на уста, разказвачите обикновено подреждат събитията последователно, от началото към края на сюжета, както е и в приказката „Тримата братя и златната ябълка“.

- Как ще отговорите на въпроса „Какъв е сюжетът на „Тримата братя и златната ябълка“?“

НАУЧАВАМЕ ПОВЕЧЕ

„Тримата братя и златната ябълка“ е фолклорна вълшебна приказка. В нея има вълшебни предмети – златната ябълка, пръстенът на девойката, който доставя „дрехи самотворни“. Вълшебството виждаме и в пространствата – светът е разделен на горна и долна земя. Виждаме вълшебството и в злата ламя, и в говорещата орлица, които съвсем не са същества от нашия познат свят.

Героят на приказката е третият брат, който изминава пътя между световите, помага на страдащите и убива ламята. Той успява да извърши всичко това с помощта на своите собствени качества – смелост, ум, съчувствие към чуждата мъка и воля за справедливост – и със своя съвсем невълшебен „дрянов кривак“. Двата му по-големи братя не притежават тези качества, те са страхливи, егоистични и

нечестни. Затова третият брат е този, който побеждава злото, получава помощта на орлицата и любовта на красивата девойка.

Сюжетните събития следват едно след друго, при протичането на действието все повече и повече трудности и препятствия се изправят пред третия брат, но той се справя с всички тях и получава наградата си в щастливия край на приказката. Така вечният сюжет за борбата между доброто и злото (който познаваме и от толкова много други приказки, книги, филми и т.н.) завършва със заслужената победа на доброто.

- Напишете текст със заглавие „Доброто в битка срещу злото“.
- Дайте примери и от други приказки за това какво разбирате под „щастлив край“ на приказката. Защо щастливият край е справедлив?

ЗНАЕТЕ ЛИ, ЧЕ...

В народните песни момата често е сравнявана със сладка ябълка, а тънката ѝ снага – с ябълково дръвче. Според обичая, когато момък и мома се харесат, те си разменят ябълка като знак за любов. Ябълката – червена или варакосана (т.е. позлатена), присъства в сватбените ритуали при украсата на сватбеното дръвце, сватбеното знаме и сватбения овен. Младоженците ядат ябълка, за да имат деца. Вярва се, че ако бременната жена иска бъдещото ѝ дете да има червени бузки, трябва вечерно време след залез-слънце да отиде под ябълково дърво и да погледне плодовете му. Ябълката се среща и в приказките: достатъчно е да припомним „Тримата братя и златната ябълка“, където намирането на откраднатата златна ябълка става причина за намирането на съпруга, или пък приказката „Неродена мома“, в която чудната хубавица излиза от разрязана надве ябълка. В асеновградския квартал „Горни Воден“ пък се празнува специален празник, известен като „Златната ябълка“, който помага на бездетни жени да се сдобият с рожба.

Из репортаж на Българското национално радио, октомври 2012 г.

- Прочетете внимателно текста. Какво е значението на ябълката в народните представи за любовта и брачното щастие?

Фрагменти от старогръцка ваза

Според легендите златните ябълки растели в градината на Хесперидите, дъщерите на титана Атлас. Пазел ги драконът Ладон, но героят Херкулес го победи и взел три златни ябълки, които дарявали вечна младост.

ГАЛЕРИЯ

В митовете, приказките и легендите героят винаги постига невероятни цели, обикновено в битка със значително по-силен противник.

Такъв герой е и свети Георги Победоносец. В България Гергьовден е един от най-големите празници. Той е и Ден на храбростта и на Българската армия.

На иконата на с. 19 е изобразен сюжет от легендата за свети Георги.

Тя разказва, че светецът бил смел и много силен воин. На връщане от военен поход той видял една плачеща девойка край езеро близо до древен град. От нея разбрал, че жителите на града почитали като бог огромно чудовище – змей, който живеел в езерото. Затова всяка година му обричали като жертва по една девойка, а тази година дошъл редът и на самата царска дъщеря. Краят на тази история е изобразен на многобройните икони със свети Георги. Светецът воин е яхнал бял кон и пробожда с копие си злия змей.

Според някои историци популярната у нас народна приказка за тримата братя и златната ябълка се е зародила именно като вариант на легендата за свети Георги и схватката му със змея.

- На кой епизод от „Тримата братя и златната ябълка“ ви напомня изобразеното на тази икона?

*Свети Георги
побеждава змея
Икона от XVII век*

ОБОБЩЕНИЕ

За приказката: „Тримата братя и златната ябълка“ е фолклорна вълшебна приказка.

Героят: Третият брат, който опазва златната ябълка, отива на долната земя, убива ламята и освобождава страдащите хора, връща се на горната земя и се оженва за красивата и добра девойка.

Участници в действието: Старият баща; двамата по-големи братя, които не се отличават със смелост и честност; красивата девойка с вълшебния пръстен; жителите на долната земя – старицата и дъщеря ѝ; злата ламя; орлицата, която помага на третия брат.

Пространства в приказката: горна земя, където живее семейството на героя; долна земя, към която се стига през кладенеца – там ламята измъчва и убива хората. Преходът между горната и долната земя се извършва чрез вълшебни животни, като белия и черния овен и орлицата.

Сюжет: За героя, който изминава различни пространства, преодолява препятствия, бори се със зло и постига сполука и щастие.

Основна идея: Борбата между доброто и злото, в която доброто побеждава със смелост, съобразителност и честност.

ЗЛАТНОТО МОМИЧЕ

Българска народна приказка

На един мъж починала жената и от нея му останало едно момиче. Той се оженил за друга и тя му довела пак момиче. Тази жена мразела много завареничето и не можела да го търпи. Затуй взела да кара мъжа си да го махне някъде, че да го няма вкъщи. Днес свада за завареничето, утре свада, най-сетне дотегнало на мъжа и му причерняло на очите. Веднъж като се скарали, той рекъл на жена си да замеси една питка, а той ще заведе своето момиче нейде далеч в някоя гора, ще търкулне питката и ще го накара да иде да я вземе. В туй време бащата ще се скрие, а момичето нека остане там, че да става каквото ще с него!

Втората жена замесила питка от пепел и я дала на мъжа си. Той повел момичето си и го завел в една голяма гъста гора. Като се покачили на едно по-височко място, бащата извадил питката и я търкулнал надолу. Сетне рекъл на момичето да я вземе и да я изяде. То отишло да я вземе, а баща му тогава се скрил и си отишъл.

Момичето, като се върнало, захванало да вика и да търси баща си. Викало, плакало, скитало се из гората, додето най-подир се мръкнало и то останало само. Наблизо живеела една бабичка в колиба. Като чула човешки плач, тя извикала:

– Какво си, баби? Момче ли си, момиче ли си? Ако си момиче, ела при баба, ако си момче – иди си!

– Момиче съм, бабо! – обадило се девойчето.

– Щом е тъй, ела при мене!

Момичето отишло при бабичката, а тя го прибрала в колибата и го нагостила.

На заранта момичето станало рано и додето бабичката още спяла, то разтребило, поръсило и помело отвътре и отвън колибата. Бабичката, като станала, измила се и тръгнала да иде на църква. Тя имала гадинки – змии, гущери, ей такива, дето да бяга човек от тях, и заръчала на момичето да им попари трички и да ги нахрани.

– Не бой се от моите гадинки – рекла бабичката, – те не хапят.

Момичето попарило трици, оставило ги да изстинат и нахранило гадинките. То имало гердан от мъниста, разнизало го и вързало на всяко гадинче гердан от мъниста.

Бабичката, като се върнала, гадинките я посрещнали и взели да ѝ се хвалят:

– Бабо, така ни върза герданче!

Пък бабичката им викала:

– И баба ще върже на така герданче!

Близо до колибата на бабичката имало река. Като се наобядвали, бабичката рекла на момичето:

– Хайде да идем край реката, че да ме попошиш.

Момичето било послушно, попоскало бабичката. Подир малко тя му рекла:

– Докато ме пошиш, аз мога да заспя, а ти видиш ли водата, че потече червена, не ме събуждай. Като видиш, че потече синя, не ме събуждай. Като потече жълта, да ме събудиш!

Бабичката подир малко заспала и момичето видяло, че реката по едно време придошла червена. Като се изтекла червената вода, придошла пък синя. Като минала и тя, придошла пък зелена. Подир нея придошла черна вода. По едно време потекла жълта вода. Тогава момичето събудило бабичката. Тя бърже го уловила за косата, гмурнала го в реката и извикала:

РЕЧНИК

заварениче – геме от първата жена, което втората жена е заварила, когато се е омъжила за баща му

свага – скарване

нагостила – нахранила

гадинки – животинки

трички – трици – ситни люспички, които остават след смилане на брашно от жито. Използват се за храна на животни.

пося – чистя паразити от тялото или грехите на човек

бърже – бързо

проводил – изпратил

– Дръж, баби, каквото можеш!

То стиснало каквото му попаднало в ръцете, а когато бабичката го извадила от водата, видяло, че държи едно сандъче. Туй сандъче било пълно с жълтици.

Подир туй бабичката му рекла да си иде вече у дома със сандъчето. Тя го повела през гората и му показала пътя.

Бащата и мащехата се смаяли, като го видели толкова хубаво – то било станало златно от жълтата река и греело. Подало сандъчето на баща си, а той още повече се зарадвал, щом го отворил и видял, че било пълно с жълтици. Мащехата пък пламнала от завист и рекла на

мъжа си да заведе и нейното момиче на същото място, че да стане и то като първото.

– Като искаш, ще го заведе – рекъл бащата.

Тогава майката омесила питка, като пресяла два пъти брашното за нея. Изпекла я, загърнала я в чиста кърпа, пушила я в торбата и я дала на мъжа си. Той повел момичето пак към онова място, дето бил оставил по-напред своето. Като стигнали там, бащата пак търкулнал питката надолу и проводил момичето да иде да я вземе. Отново се скрил и си отишъл. Момичето, като се върнало, почнало да търси баща си и да го вика. Като не го намерило, то заплакало и тръгнало в гората. По едно време вечерта бабичката го чула и му извикала:

– Какво си, баби? Момче ли си, или момиче? Ако си момиче, ела при баба. Ако си момче, отивай си!

– Момиче съм, бабо! – обадило се момичето.

И отишло при бабичката, а тя го прибрала в колибата си и го нагостила.

На сутринта момичето не се дигнало, додето не станала бабичката, а като станало, не се потрудило да разтреби и да помете, както направило другото момиче.

Бабичката се измила и облякла, тръгнала пак да иде на църква. На тръгване тя поръчала пак тъй и на него – да попари трици и да нахрани гадинките ѝ, като му казала да не се бои от тях, защото те не хапят. Момичето попарило трици, ала не чакало да произстинат, ами ги дало веднага на гадинките и те се изпогорили, като почнали да ядат от тях.

Щом се върнала бабичката, гадинките я посрещнали и взели да ѝ се оплакват:

– Бабо, мене така попари! Бабо, мене така попари!

– И баба как ще попари! – отвърнала бабичката.

Като обядвали, бабичката рекла на момичето да идат край реката да седнат, че да я пощи.

– Мене ми се доспа – обадила се бабичката – и може да заспя, пък ти, като видиш реката, че придойде червена, да не ме будиш, като я видиш, че придойде зелена, да не ме будиш. Видиш ли я бяла, пак да не ме будиш, когато я видиш жълта, пак да не ме будиш, а като я видиш, че придойде черна, да ме събудиш!

По едно време момичето видяло, че реката променя водата си. Като придошла жълтата, то бръкнало с кутрето си в нея. Кутрето се потопило и останало позлатено. Подир златната вода потекла пък черна. Тогава момичето събудило бабичката и тя, като станала, уловила го за косата, гмурнала го в черната вода и извикала:

– Дръж, баби, каквото можеш!

То уловило едно сандъче и го стиснало, колкото можело. Туй сандъче било пълно със змии и гущери, ама бабичката не му казала какво има вътре.

Подир туй тя му рекла да тръгне с нея, че да го заведе до нейде, отдето може да се прибере у дома си.

Като си отишло, майка му се смаяла и щяла да припадне от яд, щом го видяла толкова черно като дявол. Пък като отворила и сандъчето и видяла какво има, тя почнала да се кара на мъжа си, като си помислила, че не ще е бил завел и нейното момиче на същото място, дето бил завел неговото, и затуй е станало тъй.

– Аз – рекъл той, – дето бях завел по-напред едното, там заведох сетне и другото. И както

сторих с едното, тъй и с другото. Пък къде са ходили, какво са правили и как е станала тази работа, колкото знаеш ти, толкова и аз!

Оттогава нататък мащехата, макар че мразела пак завареничето, но нали занесло толкова пари, не можела вече да помене, че го не ще вкъщи. Като пораснало златното момиче и станало мома за женене, поискал да се ожени за нея първият юнак в страната, защото била много хубава и нямало друга втора като нея. Когато дошло време да я вземат и поведат със сватбата за венчаване, мащехата ѝ я скрила под коритото, пък наместо нея облякла и забулила с булото черната мома – нейната дъщеря, като ѝ казала да си подава под булото само позлатения пръст и хората да мислят, че тя е златната мома. Но не щеш ли, по едно време петелът пропял:

РЕЧНИК

га помене – га каже, га напомни

корито – голям продълговат и плитък съд, който се използва за пране, както и за хранене на животни

1. Направете план за преразказ на „Златното момиче“.
2. Как оценявате семейните отношения в приказката? Как се отнася мащехата към своята дъщеря и към завареницата? А каква е ролята на бащата?
3. Как златното момиче се отнася към нещата и хората около себе си? Как се държи то в дома на бабичката?
4. Как черното момиче се отнася към нещата и хората около себе си? Как се държи то в дома на бабичката?
5. Характеризирайте всяка от двете девойки с по три думи, които смятате най-подходящи за тях.
6. Изразява ли разказвачът отношението си към всяка от двете девойки, или оставя техните постъпки да говорят сами за себе си?
7. Кой моменти в текста ви уверяват, че „Златното момиче“ е вълшебна приказка?
8. Преразкажете приказката от името на мащехата.
9. Смятате ли, че наградата за златното момиче и наказанието на черното момиче са заслужени? Защо?
10. В „Тримата братя и златната ябълка“ героят е момък, който смело се изправя срещу злото, побеждава го в битка и постига щастие си. В „Златното момиче“ героинята е момиче, което грижливо разтребва и помита колибата на бабата, нахранва нейните животинки, връзва им герданчета и също постига щастие си.
 - Според традиционната представа във фолклора мъжете трябва да извършват героични дела, а жените – да се грижат за домакинството и за храната. Така ли е и днес?
 - Има ли в съвременния свят правила за това кое е „мъжка работа“ и кое – „женска работа“? Или всеки свободен човек днес, независимо дали е жена, или мъж, има право да избира с какво да се занимава и как да изрази своите качества? Споделете мненията си по тези въпроси в клас.

– Кукуругу! Златна кака под корито, черна кака на кон язди!

Сватбарите се спогледали, почудили се каква е тази работа и пак продължили пътя си. Подир малко петелът пак пропял:

– Кукуругу! Златна кака под корито, черна кака на кон язди!

Сватбарите пак се спогледали и се почудили. Подир малко петелът за трети път пропял:

– Кукуругу! Златна кака под корито, черна кака на кон язди!

Като чули, че петелът за трети път казва все едно и също нещо, те рекли да повдигнат було-

то на булката, че да видят дали не водят черната мома наместо златната, защото петелът, щом пее тъй, работата не е чиста. Когато повдигнали булото и погледнали, те видели, че петелът казал истината. Сватбарите тогава се върнали назад и като се разтърсили, намерили златната мома, скрита под коритото, както казал петелът. Тогава те я взели и облекли за венчавката, забулили я, качили я на коня и сватбата пак си тръгнала.

Че тъй пак станало – златната мома се венчала за първенеца, а черната си останала вкъщи!

Преразказал Ангел Каралийчев

НОВО ЗНАНИЕ

Златното момиче и черното момиче живеят в едно и също семейство, изминават един и същ път и попадат в еднакво положение. Но техните качества са коренно противоположни. По противоположен начин те се отнасят към това, което ги заобикаля, и според поведението си получават противоположни неща – награда и наказание, красота и грозота. Такива двойки герои се наричат *приказни опозиционни двойки герои* (*опозиция* е латинска дума, която означава „противопоставяне“).

- Посочете в текста всички места, в които ясно личат противоположностите в поведението на двете момичета, тяхното противоположно отношение към заобикалящите ги, както и противоположното отношение на другите към тях.
- Сещате ли се и за други приказки, чиито герои биха могли да бъдат наречени *опозиционни двойки герои*?

НАУЧАВАМЕ ПОВЕЧЕ

Златното момиче и черното момиче са опозиционна двойка герои от фолклорна вълшебна приказка. Противоположността им започва още от дома и семейството, от отношението към тях. Властната мащеха обича само своята дъщеря и ненавижда заварената – дотам, че пожелава да прогони момичето от дома (а безволевиат му баща дори се съгласява). И тъкмо от момента, в който момичето остава само („*Викало, плакало, скитало се из гората...*“), започват събитията, в които се проявяват неговият характер и отношението му към нещата и хората.

В „Златното момиче“ липсва традиционна битка между доброто и злото, при която злото трябва да загине, както е например в „Тримата братя и златната ябълка“.

В „Златното момиче“ се поставят на изпитание нравствените качества на двете девойки. Добротата застава срещу лошотията, грижата за другите – срещу егоизма, вниманието към околния свят – срещу безсърдечието. Дори и вторият опит на мащехата да навреди на момичето – да извърши измама, да подмени сияйната булка със своята черна дъщеря – претърпява неуспех. Затова и в края на приказката добродетелите са възнаградени, а недостатъците – наказани.

- Преразкажете приказката от името на златното момиче.
- Кой е най-непоносимият човешки недостатък според вас?

ЗНАЕТЕ ЛИ, ЧЕ...

Златото има няколко качества, които са го правили изключително ценно през вековете. То е привлекателно като цвят и яркост, трайно и нерушимо, изключително податливо на обработка. Историята на златото е недостигната от никой друг метал поради неговата стойност в умовете на хората от най-ранните времена. От хиляди години страстта към златото е тласкала хората към крайности, подклаждала е войни и завоевателни походи. Но всъщност благородният метал никога не е бил от решаващо значение за човешкото съществуване. Високата стойност на златото се дължи донякъде и на ограниченото му количество. През цялата човешка история са изкопани само 161 000 тона злато, като над половината от това количество е било извлечено през последните 50 години.

От интернет

- Кои качества и свойства на златото са го утвърдили като изключително ценно в очите на хората през вековете?
- Дали златната ябълка в „Тримата братя и златната ябълка“ и златното момиче в „Златното момиче“ са ценни само покрай ролята на благородния метал в човешката култура? Или те означават и нещо друго – семейни ценности, положителни качества и добродетели? Споделете мнението си в клас.

Къс самородно злато

ГАЛЕРИЯ

Много преди да се появят фолклорните вълшебни приказки, златото е привличало като магия древните хора. За тях то е било свещен знак за власт и могъщество. Но освен това траките вплели в златните украшения и съдове изображения на герои от своите митове и легенди. По българските земи досега са открити над 18 тракийски златни съкровища с невероятна красота.

Последното открито у нас златно съкровище е в Голямата могила край село Свещари. То се състои от диадема с релефни изображения на фантастични създания с лъвско тяло и женски глави, които водят шествие от лъвове и пантери, четири гривни и златен пръстен, комплект от над 200 украшения към конска сбруя и др. Сандъчето със съкровището е било положено в насипа на могилата като дар, съпътстващ душата на погребания там тракийски владетел.

Най-известно е Панагюрското златно съкровище. То се състои от девет съда с много богата украса и тежи около 6 кг. На съдовете са изобразени сцени с богове и герои от гръцката митология – Хера, Атина, Афродита, Аполон, Артемида и др.

Вероятно собственикът на това изключително съкровище е бил тракийски цар. Може би науката някой ден ще ни разкрие кой е бил той, а може и никога да не научим нищо за него. Но древните съкровища разказват историята на една от най-развитите и богати цивилизации на Земята.

- Съчинете разказ по въображение за тракийския цар и неговото златно съкровище. Кой е бил той? А кой и защо го е заровил в земята? Включете в разказа си и вашата представа за гениалния древен майстор, който го е сътворил.

Панагюрското златно съкровище.

Украшение от златното съкровище в Свещари с релефна женска глава

ОБОБЩЕНИЕ

За приказката: „Златното момиче“ е фолклорна вълшебна приказка, която се разказва в различни варианти.

Семейството: Машехата, която обича само своето момиче и мрази другото дете; готова е на всичко, за да донесе нещастие за златното момиче и сполука за черното – прогонва го от дома, прави опит и за измама; безволевият баща на златното момиче, който прави всичко, което иска машехата.

Златното момиче: Добро, трудолюбиво и изпълнено с внимание към другите – то получава наградата: да е златно момиче, сандъчето с жълтици и любовта на „първия юнак в страната“.

Черното момиче: Отнася се към другите с презрение и високомерие, липсват му доброта и съчувствие. Наказанието му е в черните води на реката и в сандъчето със змии и гущери. Въпреки опита на майка му да го омъжи с измама, лъжата е разкрита и не постига нищо.

Приказна опозиционна двойка герои: Двете момичета проявяват противоположни качества и постъпват по противоположен начин при еднакви обстоятелства – те са приказна опозиционна двойка герои.

Основна идея: В живота стореното добро се връща и се възнагражда.

ФОЛКЛОРЕН/ТРАДИЦИОНЕН КАЛЕНДАР

Коледа, Великден, Гергьовден, Пасха, Курбан байрам

Коледа, Великден, Гергьовден, Пасха и Курбан байрам са едни от най-известните празници на християните, мюсюлманите и евреите. Те са свързани с три различни религиозни традиции на тези общности, но имат много важни общи черти – радостта, почитта към Бога, към наследените обичаи, грижата не само за своите, но и за чуждите и непознатите, за гладните и бедните. Това са празници, които укрепват доброто в отношенията между хората. Фолклорният празничен календар следва цикъла на сезоните и в него се отразява както връзката на хората с природата, така и религи-

озната вяра и традициите на общността.

Думата *празник* означава „празен ден“, в който не се върши работа, за разлика от делника, изпълнен с всекидневни дела. И до днес традицията продължава – дори съвременните градски жители, които нямат непосредствена връзка със земеделския труд, дори нерелигиозните хора честват и участват в празниците, които ги сплотяват чрез радостта и почитта към традицията. И още, много хора и в миналото, и в наши дни участват в празниците на други религиозни общности, изказват благопожелания и споделят обща надежда за здраве и благодат.

- Какво е значението на традиционните празници за вас?

НОВО ЗНАНИЕ

Ритуалите (обредите) са важна част от традиционните празници. Те представляват поредици от действия, чрез които хората потвърждават своето участие в традицията и скрепяват връзката си с общността и със своя Бог. Ритуали са например подготовката на трапезата за Бъдни вечер и коледуването на Коледа, боядисването на яйца за Великден, действията около подготовката на жертвеното животно на Курбан байрам и т.н. Специалната храна, благопожеланията и молитвите на празниците също са част от ритуалите.

- Какво е значението на празничните ритуали за живота на общността?

Танцьорки се подготвят за представяне на фолклорен ритуал.

КОЛЕДА

Коледа е най-големият християнски зимен празник, наричан още Рождество Христово. На него се чества рождението на Исус Христос, описано в християнските книги на Библията (Новия завет). По време на пътуване на Дева Мария и Йосиф в един обор във Витлеем се ражда Синът Божи и в небето се появява нова звезда, която сочи пътя на мъдреците, тръгнали да му поднесат дарове. Същевременно преди Коледа е и най-късият ден в годината, след нея денят започва да расте. Така в народното съзнание се преплитат природният цикъл и религията, раждането на „Млада Бога“ и раждането на младото Слънце.

Вечерта преди Коледа се нарича Бъдни вечер. По традиция семейството се събира около трапезата, на която има специален хляб, наречен боговица, а в огнището гори бъдник. Храните са нечетен брой и са само постни – така се почитат земеделският труд и плодородието на земята. Обикновено най-старият член на семейството произнася молитвата „Отче наш“ и разделя за всички хляба, наречен на Бога – боговицата. Отдавна съществува и традицията в дома да има украсено дръвче за здраве и добруване.

Коледуването е един от най-важните обичаи на Коледа, защото споява връзките между семейството и общността. Коледарите обикалят всички къщи, пеят песни и изказват благопожелания за всеки член от семейството. В отговор стопаните ги даряват с коледни краваи и така цялата фолклорна общност участва в празника.

- Кой са най-важните ритуали на Коледа и какво е тяхното значение?

ВЕЛИКДЕН

Най-големият пролетен християнски празник е Великден, Възкресение Христово. Той се чества на първото пролетно пълнолуние между 4 април и 8 май. В него се преплитат пролетното възраждане на природата и възкресението на Сина Божи от мъртвите. Свързан е с най-важния сюжет от Новия завет (християнските книги) на Библията: последните дни от живота на Исус Христос, разпятието, смъртта на кръста и възкресението му.

Цялата великденска седмица е не просто подготовка за празника, а всеки от дните е свързан с библейските събития. На Велики четвъртък (денят, когато Исус провежда Тайната вечеря със своите ученици и е заловен) в християнския дом се боядисват яйцата. С първото боядисано червено яйце стопанката прави кръстен знак по челата на децата за здраве и благослов. На Разпети петък (деня, в който е разпнат Исус) се месят хлябовете и козунаците. В полунощ на Велика събота срещу неделя е същинският Великден, когато Исус Христос възкръсва от мъртвите. Хората се събират в църквата, присъстват на тържествената служба и се поздравяват с думите „Христос воскрес!“ и „Воистину воскрес!“; чукат се с боядисаните яйца за здраве и радост и отнасят вкъщи запалената в църквата великденска свещ.

- Кой са най-важните ритуали на Великден и какво е тяхното значение?

РЕЧНИК

боговица – обреден хляб или кравай, който се меси за религиозни празници, като Коледа, Великден, Връбница и др.

бъдник – пън, който се слага да гори в огнището на Бъдни вечер

коледари – младежи, които рано на Коледа тръгват от къща на къща да коледуват: казват благословии, пеят песни, за всеки според възрастта и работата

кравай – кръгъл обреден хляб с гупка в средата

разпятие – разпъване на кръст

НАУЧАВАМЕ ПОВЕЧЕ

ГЕРГЬОВДЕН

Денят на свети Георги се чества от православните християни на 6 май. Чрез него се изразява радостта от пролетното възраждане на природата – младите берат цветя, кършат зелени клонки и плетат венци, принася се в жертва агне, за да се осигурят плодородието и умножаването на стадата. Заедно с това се празнува подвигът на християнския светец свети Георги, за когото разказва следната легенда. В едно езеро живеел змей, когото местните хора почитали като свой бог и му принасяли девойки в жертва. Накрая дошъл редът и на царската дъщеря, която била отведена при езерото – свети Георги обаче призовал божията сила, победил и убил змея в битка и спасил живота на девойката. От благодарност и задето се уверили в божията сила, царят и всички хора там приели християнството. В знак на почит към подвига на светеца воин 6 май е и празник на българската армия.

Легендата за свети Георги се разказва в различни варианти – например сред ромите е разпространен вариант, в който храбрецът убива змея, който започнал да унищожава ромското племе, и затова св. Георги се смята за закрилник на общността. Затова и Гергьовден (Ерделез) е голям празник на ромската общност. Празнуват го не само християните, но на места – и ромите мюсюлмани.

- Кои са най-важните ритуали на Гергьовден и какво е тяхното значение?

ПАСХА (ПЕСАХ)

Пасха (Песах) е голям празник на еврейския народ. Той също е пролетен празник и възраждането на природата в него се свързва с освобождението на еврейския народ. Тази история е описана в Стария завет на Библията и е следната.

В много далечни времена евреите живели в Египет и били роби на египтяните – те работели най-тежката работа на строежите на фараона, живеели в нещастие, мизерия и мъка. Тогава Бог възложил на един от тях – Мойсей – да изведе евреите от Египет и да ги спаси от робство. Фараонът дълго не се съгласявал да освободи робите си и Бог изпращал на египтяните различни бедствия и нещастия. Накрая фараонът се съгласил и Мойсей повел еврейския народ извън Египет, но египетската войска се втурнала след тях да ги преследва. С помощта на Бога Мойсей извършил чудо на брега на Червено море – водите се разделили, евреите се спасили на отсрещния бряг, а водите пак се затворили, когато египтяните тръгнали след тях.

Затова и Пасха (Песах) е празник на освобождението и на потвърждаването на връзката на еврейския народ с прадедите му. На тържествената семейна пасхална вечеря се поставят и храни, които изразяват свещените събития от библейската история – безквасен хляб (хляб без мая), какъвто древните евреи били приготвили някога за пътуването си; горчиви билки и зеленчуци, потопени в солена вода (да напомнят за горчивия живот и сълзите на робите); смес от настъргани ябълки, вино и канела (като напомняне за глината, от която евреите изработвали тухлите за строежите на фараона) и др.

- Кои са най-важните ритуали на Пасха (Песах) и какво е тяхното значение?

НАУЧАВАМЕ ПОВЕЧЕ

КУРБАН БАЙРАМ

Курбан байрам е голям мюсюлмански празник, който се чества през есента. Той също е свързан със свещена религиозна история. Пророкът Ибрахим бил верен слуга на Аллах и винаги се подчинявал на волята му. Веднъж обаче Аллах поискал от Ибрахим да му принесе в жертва любимия си син. Въпреки бащината си мъка Ибрахим отново се подчинил и се подготвил да пожертва сина си. Но тогава Аллах, който искал само да изпита вярата и покорството на Ибрахим, извършил чудо – той заменил момчето с овен. (Както вече знаете, в Корана се разказва и за много от библейските пророци, затова не е чудно, че този сюжет се открива и в Стария завет – историята на Авраам, който бил готов да изпълни волята на Бог да пожертва сина си Исаак, но Бог заменил момчето с жертвено животно.)

Курбан байрам е голям празник, на който

се поддържа традицията за подчинението на хората на волята на Аллах. Затова и жертвеното животно е в центъра на празничните събития – тъй като се вярва, че ще отнесе своя стопанин в рая, то е отглеждано със специални грижи, а в деня на празника и на жертвата е почитано, белязвано с къна (за да се разпознае от стопаните си в рая) и украсявано. Месото му се разделя на три части – за семейството, за роднини и съседи и за бедните.

- Кой са най-важните ритуали на Курбан байрам и какво е тяхното значение?

РЕЧНИК

Курбан байрам – празник на жертвоприношението

пророк – човек, призван от Бога да известява неговата воля на хората

къна – растителна кафяво-червена боя за коса

1. Преразкажете религиозните сюжети, които са пряко свързани с петте празника.
2. Споделете в клас кой празник и по какъв начин празнуват вашето семейство и приятелите ви.
3. Проучете какви са празничните традиции във вашето родно място. Разкажете ги в клас.
4. Кой от празниците са свързани с библейски сюжети?
5. Кой празник е свързан със сюжет, който ви напомня за българска народна вълшебна приказка?
6. Проучете кой от празниците е и имен ден. На хора с какво име казваме „Да ти е живо и здраво името“ и на кой празник?
7. Проучете кои са благопожеланията, които си разменят хората на всеки от традиционните празници. Какво е тяхното значение?
8. Как бихте поздравили човек от друга религиозна общност с неговия празник?
9. Направете описание на тема „Моят любим празник“.
10. Опитайте се да направите рисунка на онзи от празничните ритуали, който най-много ви харесва.

ГАЛЕРИЯ

1. Коледа

На тази икона е изобразен сюжет от Новия завет на Библията – влъхвите, или мъдреците, както са наречени царете от Изтока, са дошли да се поклонят на новороденото божествено дете и са му донесли дарове.

Забелязахте ли, че в горния ляв ъгъл на иконата се виждат някаква сграда и тримата царе от Изтока, препускащи с коне? По онова време, когато е рисувана иконата, художни-

ците са изобразявали последователно като в комикс сцените от библейския разказ. Затова в тази икона може да се види целият сюжет на библейския разказ за поклонението на влъхвите пред новородения Исус Христос.

- Как ритуалите, които извършваме по Коледа, пренасят в наше време събитието Рождество Христово? За какво ви напомня ритуалът с раздаването на коледни подаръци?

*Поклонението на влъхвите
Икона от XV век*

2. Великден

След разпятието и смъртта на Христос той е положен в гроба, но на третия ден възкръсва чудотворно и затова празнуваме Великден – възкресението на Исус Христос. Това е любим сюжет за старите художници на икони. В тази икона виждаме как фигурата на Христос като че ли „излита“ нагоре, сякаш се изправя

за нов живот в небесата и дава ново начало за хората. Защото животът винаги побеждава смъртта.

- За какво ви говори тази картина повече – за смъртта или за възкресението и безсмъртието?

*Възкресение
Икона от XVI век*

*Преминаването
през Червено море
Картина от италианския
художник от XVII век
Лука Джордано в църквата
„Санта Мария Маджоре“,
Италия*

3. Пасха

Величественото чудо, което извършва Мойсей с Божията помощ – разделянето на водите на морето, за да могат да избягат евреите, е любим сюжет за художниците от миналото. Събитието е съдбоносно за еврейския народ – иначе всички биха погинали от отмъщението на фараона.

- Защо за еврейската общност това събитие се празнува и чрез преповтаряне на всички подробности от библейските събития? Какво означават за общността ежегодното припомняне и съпреживяване на величавите дела на предците и тяхното драматично избавление?

ГАЛЕРИЯ

4. Курбан байрам

През 1951 г., вече в зряла възраст и с натрупан огромен авторитет и творчество, художникът Златю Бояджиев е повален от тежка болест. Парализира се дясната половина на тялото му, както и дясната му ръка – тази, с която рисува. Следва чудо – след няколко години възстановяване и упорит труд майсторът се научава да рисува с лявата ръка. И всичко в изкуството му се променя – цветовете стават много по-ярки и весели, фигурите – много по-жизнени, пространството на

картините му започва да прилича на целия свят – толкова много неща се случват в картините едновременно.

- В тази негова картина е нарисувана панорама на всичко, което се прави по време на празника Курбан байрам.
- Можете ли да преброите колко хора и кои религии присъстват в тази картина?
- А кои са най-големите неща в картината? Не са ли слънцето, масивният корем на готвача и котелът с курбана? Как те допринасят за жизнеността, която картината излъчва?

Имарет джамия
Картина от Златю Бояджиев.
60-те години на XX век.
Градска художествена
галерия, Пловдив

5. Гергьовден

Иконите, изобразяващи свети Георги, са почти като копия на изображенията на тракийския конник (или херос – герой, както го наричат в науката) от античната епоха. По нашите земи са открити над 2000 такива плочи с релефни изображения. На тях тракийският конник пронизва с копието си диво животно или змия.

Историците смятат, че този герой, почитан като бог от траките, е оказал влияние на християнския култ към свети Георги.

Смесването на езически с християнски персонажи и събития е свидетелство за хилядолетната история на вярванията, свързани с образа на героя победител над силите на злото.

- Разгледайте плочата с тракийския конник. Каква древна история разказва според вас? Пуснете на воля въображението си и я съчинете.

*Тракийски конник
Барелеф
от археологическия
музей Мадара*

ОБОБЩЕНИЕ

Народните празници: Традицията свързва природните явления и промени с религиозните вярвания в празниците; те имат едновременно фолклорен и религиозен характер и винаги са колективни.

Празничните ритуали: Ритуалите са поредици от действия, които укрепват връзката между хората и връзката на хората с Бога. Те също са традиционни и се предават от поколение на поколение. На празниците храната, благопожеланията, песните, молитвите и поведението на хората имат ритуален характер.

Празници и религия: Коледа, Великден

и Гергьовден са християнски празници, Пасха е еврейски, а Курбан байрам – мюсюлмански. Всички те са свързани със сюжети и събития от свещените книги на трите религии и от наследствата на традицията.

Различия и прилики между празниците: Въпреки големите различия между празниците и религиите на различните общности всички празници скрепяват връзките между хората, изискват милост и грижа за бедните, болните и нещастните. Да се уважи празникът на друга религиозна общност, е обичайно по българските земи.

II. РАЗЛИЧНИ РАЗКАЗИ ЗА ЧОВЕКА И СВЕТА

Знаем вече, че фолклорът е колективно творчество, а литературата е лично творчество, което изразява гледната точка на своя автор. В продължение на векове фолклорът и литературата са съществували заедно като много различни, но еднакво необходими на хората форми на човешката култура.

През епохата на българското Възраждане фолклорът е бил основното художествено творчество за българския народ. Чрез народните песни, легенди и приказки тогавашните българи са възприемали и са си обяснявали света.

Някои писатели са се учили от народното творчество и са го следвали като образец, а други – не. Но и фолклорът, и литературата са величествени изрази на човешкото усилие да бъде изразен и разбран светът.

Тук ще се срещнем с българския разказ за човека и света – поемата „Хайдути“ на гениалния български поет и революционер Христо Ботев. Той се е учил от нашия фолклор и е създавал поемата си „Хайдути“ в стила на народната песен. До нас е стигнала само първата част от тази поема, но и тя дава представа за цялостния замисъл на поета да създаде творба за героичната борба на нашия народ за свобода.

Хайдушкото движение е главната съпротива на българите срещу османското владичество, когато смели мъже и жени са напускали родния дом и с оръжие в ръка са отмъщавали за злините и несправедливостите. „Хайдутин“ означава *народен закрилник, който се бори с безчинствата и несправедливостта и защитава онеправданите.*

*Ильо войвода с четата си. Картина от Никола Мирчев
Къща музей „Ильо войвода“ към Регионален исторически музей – Кюстендил*

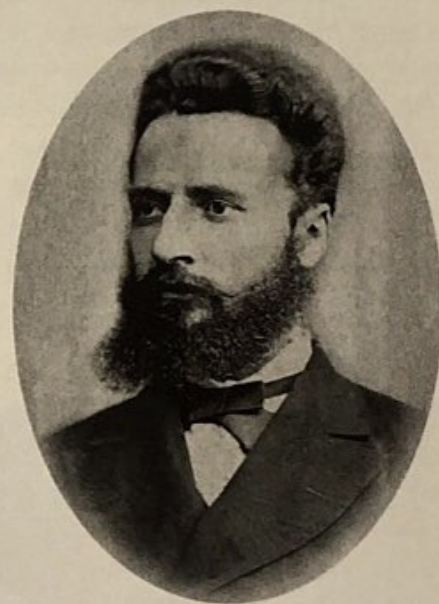
ХАЙДУТИ

Баща и син

Христо Ботев (1848 – 1876) – геният на българската литература – е роден в Калофер в семейството на възрожденския учител и книжовник Ботьо Петков. Целият живот на поета е отдаден на борбата за национално освобождение.

Като емигрант в Румъния Христо Ботев участва в списването на най-пламенните български революционни вестници заедно с Любен Каравелов. При избухването на Априлското въстание той организира чета, която превзема австрийския кораб „Радецки“. Четата слиза на дунавския бряг при Козлодуй и се насочва към Враца, за да се присъедини към въстаналите българи. Ботев загива в бой във Врачанския Балкан на 1 юни 1876 г.

Поетът е автор само на 20 стихотворения, но и до днес те са недостижим връх на българската литературна класика.

Янадууй, дядо, кавала,
Аслед теб да викна – запея
песни юнашки, хайдушки,
песни за вехти войводи –
за Чавдар страшен хайдутин,
за Чавдар вехта войвода –
синът на Петка Страшника!
Да чуят моми и момци
по сборове и по седенки;
юнаци по планините,
и мъже в хладни механи:
какви е деца раждала,
раждала, ражда и сега
българска майка юнашка;
какви е момци хранила,
хранила, храни и днеска
нашата земя хубава!
Ах, че мен, дядо, додея
любовни песни да слушам,
а сам за тегло да пея,
за тегло, дядо, сюрмашко,
и за свойте си кахъри,
кахъри, черни ядове!
Тъжно ми й, дядо, жално ми й,
ала засвири – не бой се, –
аз нося сърце юнашко,

глас имам меден загорски,
та'ко ме никой не чуе,
песента ще се пронесе
по гори и по долища –
горите ще я поемат,
долища ще я повторят
и тъгата ми ще мине,
тъгата, дядо, от сърце!
Пък който иска, та тегли –
тежко му нима ще кажа?
Юнакът тегло не търпи –
ала съм думал и думам:
блазе му, който умее
за чест и воля да мъсти –
доброму добро да прави,
лошия с ножа по глава, –
пък ще си викна песента!

РЕЧНИК

годея ми – омръзна ми

та'ко – та ако

вехти – стари

сюрмаси, сюрмашко – сиромаси, сиромашко

кахъри – тревоги, грижи, тъги

сергар – главатар, военен командир

I

Кой не знай Чавдар войвода,
кой не е слушал за него?
Чорбаджия ли изедник,
или турските сердари?
Овчар ли по планината,
или пък клетки сюрмаси!
Водил бе Чавдар дружина
тъкмо до двацет години
и страшен беше хайдутин
за чорбаджии и турци;
ала за клетки сюрмаси
крило бе Чавдар войвода!
Затуй му пее песента
на Странджа баир гората,
на Ирин-Пирин тревата;
меден им кавал приглаша
от Цариграда до Сръбско
и с ясен ми глас жътварка
от Бяло море до Дунав –
по румелийски полета...
Един бе Чавдар войвода –
един на баща и майка,
един на вярна дружина;
мъничък майка остави,
глупав от татка отдели,
без сестра, Чавдар, без братец,
ни нийде някой роднина –
един сал вуйка изедник
и деветмина дружина!...
Хлапак дванайсетгодишен,
овчар го даде майка му,
по чужди врата да ходи,
на чужд хляб да се научи;
но стоя Чавдар, що стоя –
стоял ми й от ден до пладня!
И какво да ми спечели?
Голям армаган на майка –
тез тежки думи отровни:
„Що ме си, майко, продала
на чуждо село аргатин:
овци и кози да паса,
да ми се смеят хората
и да ми думат в очите:
да имам баща войвода
над толкозмина дружина,
три кази да е наплашил,
да владей Стара планина,
а аз при вуйча да седя –

при тоз сюрмашки изедник!
Копилето му да бавя;
час по час да ме нахоква,
че съм се и аз увълчил,
че човек няма да стана,
а ще да гния в тъмница
и ще ми капнат месата
на Кара баир на кола!...
Проклет бил човек вуйка ми!
Проклет е, майко – казвам ти,
не ща при него да седя,
копилето му да бавя
и крастите да му завръщам.
Яли ги свраки и псета!
При татка искам да ида,
при татка в Стара планина;
татко ми да ме научи
на к'ъвто иска занаят.“
Зави се майка, замая –
камък й падна на сърце;
гледа си в очи Чавдара,
във очи черни, големи,
глади му глава къдрава
и ръда клета, та плаче.
Чавдар я плахо изгледа,
и с сълзи и той на очи,
майка си бърже попита:
„Кажи ми, мале, що плачеш?
Да не са татка хванали,
хванали или убили,
та ти си, мале, остала
сирота, гладна и жьдна?...”

Прегърна майка Чавдара,
 в очи го черни целуна,
 въздъхна, та му продума:
 „За тебе плача, Чавдаре,
 за тебе, дете хубаво,
 писано още шарено:
 ти ми си, синко, едничък,
 едничък още мъничък,
 а лоши думи хортуваш; –
 как ще те майка прежали
 да идеш, синко, с татка си,
 хайдутин като ще станеш!
 Татко ти й снощи доходял,
 за тебе, синко, да пита –
 много ме й съдил и хокал
 що съм те, синко, пратила
 при вуйча ти, а не при него –
 да види и той, че има
 хубаво дете юначе;
 далеч ли да го проводи,
 на книга да се изучи,
 или хайдутин направи,
 по планината да ходи.
 Триста й заръци заръчал
 в неделя да те провоя
 на хайдушкото сборище...
 Ще идеш, синко Чавдаре,
 едничко чедо на майка!
 Ще идеш утре при него;
 ала те клетва заклинам,
 ако ти й мила майка ти,
 да плачеш, синко, да искаш
 с дружина да те не води,
 а да те далеч проводи,

на книга да се изучиш –
 майци си писма да пишеш,
 кога на гурбет отидеш...“

Рипна ми Чавдар от радост,
 че при татка си ще иде,
 страшни хайдути да види
 на хайдушкото сборище;
 а майка ядна, жалостна,
 дете си мило прегърна
 и... пак заръда, заплака!...

РЕЧНИК

приглася – приглася
сал – само
деветмина – деветима, девет души
армаган – подарък
аргатин – ратай, слуга
толкозмина дружина – толкова души
 дружина
каза, кааза – околия
копиле, копеле – обидно название за дете
красти – презрително, ругателно название за добитък

к'ъвто – какъвто
ръда – ридане
хортуваш – говориш
ядна – ядосана
доходял – идвал
хокал – карал се
заръци, заръки – поръчение, поръчка
 да се направи нещо
гурбет – работа в чужбина за печалба
 или препитание
ядна – ядосана

1. Кои са главните епизоди в сюжета на Ботевата творба „Хайдутин“?
2. Как Ботев е изобразил мястото на Чавдар войвода в народната памет? Посочете в текста онези моменти, които показват славата на героя.
3. Какво означават думите на поета: „*Блазе му, който умее / за чест и воля да мъсти – / добруму добро да прави, / лошия с ножа по глава...*“? Как Ботев вижда борбата между доброто и злото?
4. Как разбирате стиховете: „...*ала за клетки сюрмаси / крило бе Чавдар войвода*“? Какво означава според вас някой да е „крило“ за бедните и онеправданите?
5. Какви чувства проявява Чавдар в разговора с майка си? Към какво е насочен гневът му и за какво мечтае той?
6. В кои моменти от текста личи, че въпреки своя гняв Чавдар обича майка си и се грижи за нея?
7. Посочете онези моменти от текста, в които ясно личат чувствата на майката – нейната мъка, безпокойство и страх за съдбата на детето ѝ.
8. Защо Чавдар избира да последва примера на баща си? Посочете стиховете, в които той изразява своето твърдо решение.
9. Преразкажете сюжета на „Хайдутин“, сякаш виждате думите и постъпките на героя отстрани – опитайте се да влезете в ролята на народния разказвач, за да опишете избора на Чавдар и славата му в народното съзнание.
10. Отговорете писмено на въпроса „*Защо хайдутите винаги са останали в народната памет?*“.

НАУЧАВАМЕ ПОВЕЧЕ

През вековете под османска власт е имало храбри и свободолюбиви хора, които с оръжие в ръка са се борили с несправедливостта и безчинствата. Това са хайдутите, които са събирали около себе си недоволни хора, отмъщавали са за злините и често са жертвали живота си. За тях се знае малко, но те са останали в народната памет като легендарни и величави герои – Чавдар войвода, Стоян войвода, Стоил войвода и много други. Народът ги е възпявал във фолклорните хайдушки песни, които Христо Ботев е познавал добре. И в своята творба „Хайдутин“ той използва тъкмо традицията на народните хайдушки песни: „*Я надуй, дядо, кавала... песни юнашки, хайдушки, / песни за вехти войводи – / за Чавдар страшен хайдутин...*“. Във въведението на „Хайдутин“ поетът рисува картината на славата – славата на героите, която се разпространява по цялата българска земя чрез песента, повтаряна и от певците, и от самата природа: „...*горите ще я поемат, / долища ще я повторят...*“.

След това поетът се връща във времето, за да опише как Чавдар войвода е направил своя житейски избор още в детството си, като „*хлапак дванайсетгодишен*“, когато майка му го е

дала ратай на вуйчо му, а вуйчото е „*сюрмашки изедник*“. Момчето не е съгласно да служи на чорбаджията, неговото свободолюбие го тегли към съдбата и славата на баща му в планината. Чавдар е „*синът на Петка Страшника*“ и избира волния и свободен живот пред ратайската мъка – по примера на баща си. В диалога с майка си, която плаче и се страхува за него, той ясно заявява избора си.

Поривът към свобода и достойнство, битката срещу всички угнетители – „*чорбаджии и турци*“ – е изборът на Чавдар. Затова и Христо Ботев с гордост възкликва: „...*какви е момци хранила, / хранила, храни и днеска / нашата земя хубава!*“.

- Преразкажете разговора между Чавдар и майка му в „Хайдутин“ от името на Чавдар.
- Съчинете разказ по въображение за това как „хлапакът дванайсетгодишен“ се е превърнал в славния Чавдар войвода и какви дела е извършил.
- Издирете и прочетете български фолклорни хайдушки песни. По какъв начин Ботев е използвал фолклорната традиция при създаването на „Хайдутин“?

ЗНАЕТЕ ЛИ, ЧЕ...

Друг голям български автор – Захари Стоянов, свидетел и участник в Априлското въстание – е създал и първото описание на живота и делото на Ботев: книгата „Христо Ботйов. Опит за биография“ (1888). Ето откъс от нея, в който Захари Стоянов описва въздействието на хайдутите и хайдушките дела върху младите революционери Христо Ботев и Любен Каравелов, които по това време издават в Румъния вестниците „Свобода“, „Независимост“, „Дума на българските емигранти“ и „Знаме“:

„По това време най-идеалният елемент в България са били хайдутите... Те протестирали най-напред против чуждото иго в тяхното отечество, в техните буйни и отчаяни глави се

возцарила мисълта най-напред, че те могат да дойдат дохак на босфорския повелител. Старите войводи, обитатели по Стара планина, били нещо като патриарси за младите апостоли – публицисти от вестниците „Свобода“, „Независимост“ и „Знаме“... Те били орлите, които им донасяли всяка година „много здраве“ от върховете на обетованата и свещена Стара планина, те подновявали у тях, далеч в чужда земя, силите и надеждите за великото бъдеще“.

- Как примерът на старите хайдути влияе на избора и дейността на младите революционери Ботев и Каравелов?
- Защо според вас Захари Стоянов нарича хайдутите *орли*, а Стара планина – *свещена*?

РЕЧНИК

Возцарила – възцарила

можат – могат

да гоудат дохак – да успеят да се справят с упорството на някого или да преодолеят нещо (*тук*, да се опълчат срещу султана)

босфорският повелител – султанът

публицист – журналист, автор, който пише по обществени и политически въпроси

шаячни дрехи – дрехи от шаяк, дебел вълнен плат

гайтани – плетени шнурчета за украса на народна носия

барутница – съд, в който в миналото са съхранявали барут

Войводата Ильо Марков

Наричат го „последния хайдутин“.

Той води хайдушки дружини над 20 години – чак до Освобождението на България. Това е една от малкото документални снимки, на които виждаме как са изглеждали хайдушките войводи. Ильо войвода е облечен в бели шаячни дрехи, обшити с гайтани. В пояса му са затъкнати два богато украсени пицова, през рамото му виси барутница. С лявата ръка стиска голям боен нож с кокалена дръжка.

Фотография от Анастас Карастоянов, Белград, 1867 г.

Гора

Гравюра на дърво от Веселин Стайков, 1968 г.
Софийска градска художествена галерия

Гората сякаш е един от главните герои в народните песни и литературните творби, посветени на българските хайдути. И в Ботевото произведение славата на героя се носи от самата гора и планина – тя пее и слави юнака: „Затуй му пее песента / на Странджа-баир гората, / на Ирин-Пирин тревата...“.

В хайдушките народни песни, от които Ботев е черпил вдъхновение, гората плаче за Индже войвода, радва се на юнаците, а те пък се обръщат към нея с израза „стара майко“... Ето някои откъси от хайдушкия фолклор:

*Заплакала е гората,
гората и планината
заради Индже войвода:*

*– Де да е Индже да доде,
да развесели гората,
гората и планината!
Отде я зачу Инджето,
той си на Коля думаше:
– Кольо ле, баи байрактарин,
развивай, Кольо, байраци,
поведи, Кольо, юнаци
към висок баир Бакаджик...*

*

*Кукувица кука
на зелена бука
за гора зелена,
за Стара планина.
Горо льо зелена,
наша стара майко!...*

(от Габрово)

*

*...гората листи люлее
и на дружина думаше:
– Добря сте дошли, юнаци!
Юнаци с мечи калпаци...
Како съм ази без вази,
како сте вие без мене?*

(от село Крушари, Добричко)

- Разгледайте творбата на художника Веселин Стайков. Можете ли да си представите тази гора и като хайдушка гора, или не? Защо? Коя песен звучи във вашето въображение, докато гледате картината?

ОБОБЩЕНИЕ

Време и място на действието в „Хайдути“: Епохата на османското владичество по българските земи, в която народните закрилници – хайдутите – са защитавали бедните и онеправданите и са отмъщавали за нанесените им злини.

Ролята на фолклора: Художественото въздействие на творбата е и в това, че Христо Ботев използва изразителността на народните хайдушки песни. Песента разнася славата на героя сред хората.

Героите: Чавдар войвода, прославен в народната памет, и в момента, когато – дванай-

сетгодишен – избира да води достоен и свободен живот; майката на Чавдар, която от обич към него се опитва да го възпре от опасния му път; бащата – хайдутинът Петко Страшника, чийто пример Чавдар решава да следва.

Враговете и угнетителите на народа: Османските власти, но и българите, които измъчват и унижават хората – като вуйчото чорбаджия, който е „сюрмашки изедник“.

Основна идея: За волния човешки дух, който пренебрегва сигурността на традиционния живот и избира свободата и борбата.

ПРИЛОЖЕНИЕ

АЗ СЪЗДАВАМ ТЕКСТ

Преразказ

Преразказът е творчески текст, в който със свои думи, устно или писмено, предаваме конкретен създаден вече текст, като се спазва зададената от автора поредност на събитията, без да се изразяват лични преценки и/или коментари на преразказващия. Преразказването става в сегашно историческо време или с глаголни форми на -л, -ла, -ло, -ли – като в приказките.

Видове преразказ

- 1. Подробен преразказ:** художественият текст се предава максимално близо до съдържанието на оригиналния текст, с възможно най-много подробности и детайли, като се следва развитието на действието. Случките и събитията се преразказват точно и ясно. Вярно и точно се предават характеристиките на героите, детайли от обстановката, природни описания и т.н.
- 2. Сбит преразказ:** съдържанието на художествения текст се предава точно, последователно, но кратко – с акцент върху ключовите за текста моменти, като се обобщава информацията за събития, герои, обстановка, природни описания и т.н.

Запомнете!

Винаги е необходимо да преразказваме така, че да се запазят авторовите послания.

Независимо какъв е видът на преразказа, трябва да се спазват следните изисквания:

- ✓ добро познаване на художествения текст и на последователността на епизодите;
- ✓ вникване в описанието на пейзажа, в речта, действията и чувствата на героите и в посланията на автора;
- ✓ употреба на сегашно историческо време или глаголни форми на -л, -ла, -ло, -ли;
- ✓ пряката реч също се преразказва или се предава по смисъл;
- ✓ не се допуска цитиране;
- ✓ езикът да е близък до този на автора.

- 3. Трансформиращ преразказ:** художественият текст се видоизменя и преобразува в зависимост от конкретната литературна задача чрез промяна на последователността на епизодите, разказвача или героите.

Видове трансформиращ преразказ според литературната задача:

- Историите може да се преразказват в своята хронологична последователност.
- Историите може да се преразказват с променено начало или с променен край.
- Историите в художествения текст може да се пренареждат.
- Историите в художествения текст може да се преразказват от гледната точка на някой от героите в оригиналния художествен текст.
- Историите в художествения текст може да се разкажат с промяна на броя и на ролите на героите, както и на изпитанията, през които преминават.
- Историите в художествения текст може да се предават с променено място или време на действието.

Видове трансформиращ преразказ според присъствието на разказващия в събитията:

- Историите може да бъдат преразказани от гледната точка на очевидец/герой (да се предават от 1 л. ед.ч., сегашно време/минало свършено време и минало несвършено време – **трансформиращ преразказ от името на герой от текста**).
- Историите може да бъдат предавани от гледната точка на неочевидец/неутрален разказвач (при художествени текстове да се предават от 3 л. ед.ч., сегашно време) – **трансформиращ преразказ от името на неутрален разказвач**.

Запомнете!

В трансформацията преразказ трябва да се следват някои от правилата за написване на подробен преразказ и на сбит преразказ:

- ✓ съдържанието на оригиналните текстове се предава със свои думи, но близо до авторската реч: сюжет, описание на обстановката, външен облик, поведение, характер на героите, обстоятелствата, при които се случват събитията;
- ✓ едни епизоди може да се преразказват подробно, други – сбито, а някои епизоди може да се пропускат, ако разказва герой, който не е присъствал на дадени събития;
- ✓ пряката реч се превръща в непряка;
- ✓ пресъздава се напрежението в развитието на случката и/или в преживяванията на героя;
- ✓ запазват се основните авторски послания;
- ✓ запазва се изразителността на предметните и природните описания;
- ✓ запазва се смисълът на разказваната история.

Основни стъпки при създаване на трансформиращ преразказ:

- Внимателно прочитаме текста.
- Определяме основните смислови части – епизодите на произведението. За целта може да ни помогнат следните моменти:
 - промяна на мястото на действието;
 - промяна на времето на действието;
 - поява на нов герой в действието;
 - промяна на глаголното време в текста.
- Правим подбор на епизодите, които трябва да бъдат преразказани, с оглед на поставената задача.
- Правим план за преразказа, като записваме темата на всяка от смисловите части и определяме ключовите думи в нея.
- Преразказваме текста.
- Редактираме текста.

Примерен вариант за създаване на трансформиращ преразказ

Задача: Разкажете историята за преобразяването на двете момичета от при-

казката „Златното момиче“ от името на бащата.

1. Определяне на основните смислови части на приказката, които трябва да бъдат включени

I смислова част

На един мъж починала жената и от нея му останало едно момиче. Той се оженил за друга и тя му довела пак момиче. Тази жена мразела много завареничето и не можела да го търпи. Затуй взела да кара мъжа си да го махне някъде, че да го няма вкъщи. Днес свада за завареничето, утре свада, най-сетне дотегнало на мъжа и му причерняло на очите. Веднъж, като се скарали, той рекъл на жена си да замеси една питка, а той ще заведе своето момиче нейде далеч в някоя гора, ще търкулне питката и ще го накара да иде да я вземе. В туй време бащата ще се скрие, а момичето нека остане там, че да става каквото ще с него!

II смислова част

Втората жена замесила питка от пепел и я дала на мъжа си. Той повел момичето си и го завел в една голяма гъста гора. Като се покачили на едно по-височко място, бащата извадил питката и я търкулнал надолу. Сетне рекъл на момичето да я вземе и да я изяде. То отишло да я вземе, а баща му тогава се скрил и си отишъл.

III смислова част

Бащата и мащехата се смаяли, като го видели толкова хубаво – то било станало златно от жълтата река и греело. Подало сандъчето на баща си, а той още повече се зарадвал, щом го отворил и видял, че било пълно с жълтици. Мащехата пък пламнала от завист и рекла на мъжа си да заведе и нейното момиче на същото място, че да стане и то като първото.

– Като искаш, ще го заведе – рекъл бащата.

Тогаво майката омесила питка, като пресяла два пъти брашното за нея. Изпекла я, загърнала я в чиста кърпа, пуснала я в торбата и я дала на мъжа си. Той повел момичето пак към онова място, дето бил оставил по-напред своето. Като стигнали там, бащата пак търкулнал питката надолу и проводил момичето да иде да я вземе. Отново се скрил и си отишъл.

IV смислова част

Като си дошло, майка му се смаяла и щяла да припадне от яд, щом го видяла толкова черно като дявол. Пък като отворила и сандъчето и видяла какво има, тя почнала да се кара на мъжа си, като си помислила, че не ще е бил завел и нейното момиче на същото място, дето бил завел неговото, и затуй е станало тъй.

– Аз – рекъл той, – дето бях завел по-напред едното, там заведох сетне и другото. И както сторих с едното, тъй и с другото. Пък къде са ходили, какво са правили и как е станала тази работа, колкото знаеш ти, толкова и аз!

Оттогава нататък машехата, макар че мразела пак завареничето, но нали занесло толкова пари, не можела вече да помене, че го не ще вкъщи.

2. Определяне на чувствата, емоциите и оценките, които трябва да бъдат предадени от гледната точка на бащата

Определяне и анализ на епизодите, които разкриват чувствата и емоциите на бащата.

I епизод

Днес свада за завареничето, утре свада, най-сетне дотегнало на мъжа и му причерняло на очите. Веднъж, като се скарали, той рекъл на жена си да замеси една питка, а той ще заведе своето момиче нейде далеч в някоя гора, ще търкулне питката и ще го накара да иде да я вземе. В туй време бащата ще се скрие, а момичето нека остане там, че да става каквото ще с него!

II епизод

Втората жена замесила питка от пепел и я дала на мъжа си. Той повел момичето си и го завел в една голяма гъста гора. Като се покачили на едно по-височко място, бащата извадил питката и я търкулнал надолу. Сетне рекъл на момичето да я вземе и да я изяде. То отишло да я вземе, а баща му тогава се скрил и си отишъл.

III епизод

Бащата и машехата се смаяли, като го видели толкова хубаво – то било станало златно от жълтата река и греело. Подало сандъчето на баща си, а той още повече се зарадвал, щом го отворил и видял, че било пълно с жълтици.

Машехата пък пламнала от завист и рекла на мъжа си да заведе и нейното момиче на същото място, че да стане и то като първото.

– Като искаш, ще го заведе – рекъл бащата.

IV епизод

Тогава майката омесила питка, като пресяла два пъти брашното за нея. Изпекла я, загърнала я в чиста кърпа, пуснала я в торбата и я дала на мъжа си. Той повел момичето пак към онова място, дето бил оставил по-напред своето. Като стигнали там, бащата пак търкулнал питката надолу и проводил момичето да иде да я вземе. Отново се скрил и си отишъл.

V епизод

– Аз – рекъл той, – дето бях завел по-напред едното, там заведох сетне и другото. И както сторих с едното, тъй и с другото. Пък къде са ходили, какво са правили и как е станала тази работа, колкото знаеш ти, толкова и аз!

3. Изготвяне на план на преразказа – определяне на темата на всяка смислова част и ключовите думи в нея

План на преразказ на историята за преобразяването на двете момичета от приказката „Златното момиче“ от името на бащата

1. Машехата мрази завареното момиче и иска то да се махне от вкъщи.
2. След една поредна кавга мъжът решава да заведе момичето в гората и да го остави.
3. Бащата завежда момичето в гората, скрива се и го оставя.
4. На следващия ден момичето се връща вкъщи златно и носи сандъче, пълно с жълтици.
5. Машехата кара мъжа си да заведе и нейното момиче на същото място, за да стане и то златно.
6. Бащата завежда момичето на същото място, където е завел своето дете, и го оставя.
7. Изненадата на майката и бащата, когато момичето се връща вкъщи черно и носи сандъче, пълно със змии и гущери.

8. Промяната на поведението на мащехата към завареничето.

4. Създаване на преразказа

Преразказ на историята за преобразяването на двете момичета от приказката „Златното момиче“ от името на бащата

Моята жена почина и ми остави едно момиче. След време аз се ожених за друга жена, която също имаше момиче. Тя много мразеше моята дъщеря и не можеше да я търпи, затова започна да ме кара да я махна от къщи. Днес кавга, утре кавга – най-сетне ми причерня на очите. Веднъж като се скарахме пак, казах на жена си да омеси една питка, а аз ще заведа момичето далеч в някоя гора, ще търкулна питката и ще го накарам да отиде да я вземе. През това време ще се скрия и ще оставя момичето там, пък каквото ще да става с него.

Жена ми омеси питка от пепел и ми я даде. Аз заведох момичето си в една голяма гъста гора. Като стигнахме на едно по-високо място, извадих питката, търкулнах я надолу и рекох на момичето да я вземе и да я изяде. Дъщеря ми отиде да я вземе и тогава аз се скрих и си отидох.

Не зная какво се е случило след това, но като се върна къщи на следващия ден момичето, с жена ми се смаяхме, като го видяхме толкова хубаво – то беше станало златно и грееше. А когато ми предаде сандъче пълно с жълтици, още повече се зарадвах. Жена ми пък пламна от завист. После ми каза да заведа и нейното момиче на същото място, че да стане и то като моето. Отвърнах ѝ, че щом иска, ще го заведа.

Тогавата тя омеси питка, но нали беше за нейното момиче – сега пресея два пъти брашното за нея. Изпече я, загърна я в чиста кърпа, сложи я в една торба и ми я даде. Аз поведох момичето пак към онова място, дето бях оставил по-напред своето. Като стигнахме там, пак търкулнах питката надолу и изпратих момичето да иде да я вземе. После отново се скрих и си отидох.

Не зная какво се е случило след това, но като се върна къщи на следващия ден момичето, майка му се смая и щеше да припадне от

яд, щом го видя толкова черно като дявол. Пък като отвори и сандъчето и видя, че то е пълно със змии и гуцери, тя почна да ми се кара, защото беше помислила, че не съм завел и нейното момиче на същото място, дето бях завел моето, и затова е станало така. Уверих я, че дето бях завел по-напред едното, там заведох сетне и другото и както сторих с едното, тъй и с другото. А къде са ходили, какво са правили момичетата и как е станала тази работа, нямах и аз никаква представа.

От тогава нататък, макар че продължаваше да мрази моето момиче, жена ми не можеше вече да помене, че го не ще къщи, защото нали донесе толкова много пари.

5. Редактиране на текста на преразказа

Съчинение

Съчинението е творчески текст в устна или в писмена форма, в който се разгръща оригинално изложение на собствени размисли, наблюдения, впечатления, житейски и културен опит, преживявания. Темата може да бъде формулирана от друг човек или да бъде на пишещия.

Особености на съчинението:

- Реален или въображаем обект, за който е съчинението.
- Създава се във връзка с определена тема и конкретна цел.
- Темата е предварително уточнена.
- Жанровите форми са разнообразни – напр. разказ и др.
- Изцяло е резултат от творческите виждания и решения на създателя му.
- Отправено е към непознат читател.

Запомнете!

В съчинението може да се редуват елементи на:

- ✓ **описание** – има за цел да създаде представа за определен обект чрез разкриване на признаците му. Описваният обект може да бъде: природна картина, обстановка, хора, животни, взаимоотношения между героите, чувства. Основните изисквания към

описанието са да бъде правдоподобно, да разкрива достатъчно и съществени белези, за да представи вярно обекта, да борави с подходящ подбор от думи, съобразен с вида на представяния обект. Подреждането на описателните моменти трябва да се движи от общата представа към уточняващите детайли.

- ✓ **повествование** – в основата е разказването на случка, която трябва да бъде представена със своето начало, развитие и край. Повествованието може да се води в аз-форма или в той-форма.
- ✓ **диалог** – разговор между двама или повече събеседници или част от произведение, в която героите общуват с пряка реч.

Разказ

Разказът е кратко художествено произведение в проза, в което се излага случка, събитие, преживяване.

Въображение – способност за изграждане на мислени представи, образи; фантазия.
Разновидности на разказа:

- разказ по въображение;
- разказ по зададени опори – тема/начало/край.

Разказ по въображение

Когато създаваме разказ по въображение, имаме свободата да решим:

- каква случка ще разкажем – обичайна или необичайна;
- кои и какви са героите – опираме се на въображението си;
- какви са техните действия в разказваната случка;
- при какви обстоятелства се развива действието;
- какви езикови средства да използваме;
- възможно е да изразим отношение и оценки.

За тази цел е необходимо:

- да си направим план;
- да използваме ясен, точен и образен език, така че разказаната случка да е интересна и завладяваща за читателя;
- да редактираме текста.

Разказ по зададени опори

1. По зададена тема: *темата е зададена в заглавието и трябва:*

- да преценим каква случка ще разкажем и какви предмети ще опишем;
- да решим кои и какви са героите;
- какви са действията им и какви са техните характеристики;
- при какви обстоятелства се развива действието.

За тази цел е необходимо:

- да открием ключовите думи от темата, заложена в заглавието;
- да си направим план;
- да използваме ясен, точен и образен език, така че разказаната случка да е интересна и завладяваща за читателя;
- да редактираме текста.

2. По зададено начало: *дадено е началото на текста, съчиняват се изложението и заключението и трябва:*

- да препишем заглавието и даденото начало;
- да измислим продължение, свързано със заглавието и даденото начало, като се разказват последователни събития;
- да преценим дали да включим нови герои в продължението;
- да преценим с какво продължение ще заинтригуваме читателя.

За тази цел е необходимо:

- да открием ключовите думи в зададеното начало;
- да си направим план, в който отразяваме решението си какво се научава от даденото начало – какви са постъпките на героите според развитието на действието, какво ще правят героите по-нататък, как ще завърши случката;
- ако искаме да включим нови герои, е необходимо да решим какви са, и да измислим имената им;
- да използваме ясен, точен и образен език, така че разказаната случка да е интересна и завладяваща за читателя;
- да редактираме текста.

3. По зададен край: *текстът, който е даден за край, обикновено е развързката на разказа, начинът, по който завършва случката, и трябва:*

- от зададения край да се ориентираме кои са героите, какви са последиците от техните действия и коя е основната идея на творбата;
- да си представим какво е довело до този развой на събитията;
- да си представим колкото може по-ясно началото и развитието на действието и да изберем най-интересния, най-интригуващия вариант за читателя.

За тази цел е необходимо:

- да открием ключовите думи в зададения край;
- да направим план, в който отразяваме решението си какви са постъпките на героите и развитието на действието, довели до края на случката;
- да използваме ясен, точен и образен език, така че разказаната случка да е интересна и завладяваща за читателя;
- да редактираме текста.

Етапи в работата върху разказ

- Подготовка за писане на разказа, като осмислим неговата тема и преценим какво искаме да внушим на читателя.
- Съставяне на план.
- Самостоятелно създаване на текст, съдържащ следните задължителни елементи:
 - **въстъпителна част** – запознава с времето и мястото на действието, въвежда героите. Тя трябва да разказва къде и кога се развива действието, кои са действащите лица.
 - **същинска част** – предава основната случка или събитие, описват се обектите, интригата, случващото с героите и посланията на пишещия.
 - **заключителна част** – разказват се последиците от случилото се и как се разрешава интригата.
- Подбор на езикови средства.
- Редактиране на текста.

Примерен вариант за създаване на разказ по зададени опори

Задача: *Напишете разказ на тема „Моят най-любим празник“.*

Нека началото на разказа е:

Много обичам празниците. В моето семейство празнуваме различни празници – известни и по-неизвестни, семейни и лични, национални и международни, защото всеки празник е повод за среща и веселие с близките ни хора. Но тази година на 2 април – Световния ден на детската книга, в училището ми за първи път празнувахме нов празник: „Приказен училищен ден“. Това беше най-щурият, весел и щастлив ден и затова вече е моят най-любим празник.

1. Определяне на ключовите думи в зададеното начало.

- обичам празниците;
- всеки празник е повод за среща и веселие с близките ни хора;
- 2 април – Световен ден на детската книга;
- нов празник „Приказен училищен ден“;
- най-щурият, весел и щастлив ден;
- моят най-любим празник.

2. Изготвяне на план на разказа – отразяваме решението си какво се научава от даденото начало – какви са постъпките на героите според развитието на действието, какво ще правят героите по-нататък, как ще завърши случката.

План на разказа „Моят най-любим празник“

1. Героят, от чието име се разказва, обича празниците, тъй като в семейството му празнуват различни празници, защото всеки от тях е повод за среща и веселие с близките ни хора.
2. Тази година в училището, в което учи героят, на 2 април – Световния ден на детската книга, за първи път има нов празник: „Приказен училищен ден“.
3. Това е най-щурият, весел и щастлив ден за героя и затова вече е негов най-любим празник.
4. Кой е героят, от чието име се води разказът – момче на име Константин, ученик в 5. клас в

ОУ „Христо Ботев“ в гр. София, обича празниците, весело и щастливо момче, има приятел от класа – Костадин.

5. Защо и как е организиран празникът „Приказен училищен ден“:
 - по случай отбелязването на Световния ден на детската книга;
 - тъй като Световният ден на детската книга е на 2 април – рождения ден на Ханс Кристиан Андерсен, празникът е посветен на приказките;
 - регламент на празника: всички в училището – деца и възрастни, са преобразени като приказни герои;
 - учебният ден в цялото училище и във всеки клас е организиран като забавление.
6. Подготовката на празника – как героят и съучениците му се подготвят.
7. Как протича празникът в училището и в класа на героя – описание на весели, забавни и комични моменти, които се случват; какви чувства и емоции изпитват героите.
8. Защо празникът се превръща в най-любим за героя.

3. Създаване на разказа.

Моят най-любим празник

Много обичам празниците. В моето семейство празнуваме различни празници – известни и по-неизвестни, семейни и лични, национални и международни, защото всеки празник е повод за среща и веселие с близките ни хора. Но тази година на 2 април – Световния ден на детската книга, в училището ми за първи път празнувахме нов празник: „Приказен училищен ден“. Това беше най-щурият, весел и щастлив ден и затова вече е моят най-любим празник.

Аз уча в ОУ „Христо Ботев“ в гр. София. Харесвам училището и класа ни – 5^а клас. Вече пета години сме заедно 12 момчета и 13 момичета и си прекарваме добре. Аз се казвам Константин, а моят приятел – Костадин. Ние

сме приятели от детската градина и седим на един чин. Често се забавляваме, като си правим шеги с учителите – ако попитат някого от нас за нещо, вместо единия отговаря другият. Е, при госпожа Попова по история и при господин Цоков по физическо шегите не минават винаги и отнасяме понякога наказание, но пак е забавно.

Още в началото на тази учебна година госпожа Попова, която ни е класна, ни каза, че ще имаме нов празник в училище и че трябва всеки от нас да си избере любим приказен герой, който ще бъде на този празник. Всички се зарадвахме и няколко дни поред се питахме един друг кой какъв герой ще е.

В първия учебен ден на втория срок на входа на училището всеки ученик получи свитък. Оказа се, че е заповед, която гласеше:

„По заповед на щуката: На 2 април т.г. всички ученици и служители да бъдат в училище в безупречен приказен вид и настроение, подходящи за провеждане на Приказен училищен ден. Нарушителите няма да бъдат допускани в сградата. Всеки класен Котарак наставник да организира подготовката за Приказния ден в класа. Подпис: Шехерезада.“

Всички бяхме много озадачени и се питахме какво означава това. Първият учебен час беше час на класа и когато г-жа Попова влезе, един през друг започнахме да ѝ задаваме въпроси. Отначало госпожата само ни слушаше и се усмихваше. Но в един момент глъчката стана толкова голяма, че се наложи тя да вземе нещата в свои ръце. С обичайния си нетърпящ възражение глас тя каза:

– Ученици, ако не сте забелязали, часът започна преди 10 минути. Седнете на местата си и запазете тишина!

Всички веднага млъкнахме и седнахме. Тогава госпожата ни обясни, че в училището ни за първи път ще бъде отбелязан Световният ден на детската книга. Тъй като той е на 2 април – рождения ден на Ханс Кристиан Андерсен, празникът тази година ще бъде посветен на приказките и ще се нарича „Училищен приказен празник“.

– Всеки от нас – продължи г-жа Попова – трябва да избере приказен герой, който ще бъде в този ден. Всичко в училището в деня на празника ще бъде подчинено на приказките. Ако някой има затруднения и не може да избере само един герой, може да доведе свой приказен гост на празника.

Освен това за следващия час на класа аз и Костадин получихме задача да представим информация за Световния ден на детската книга, а всички момичета – да предложат Празнично приказно меню, включващо задължително сладкиши и бонбони за всяко междучасие.

В следващия час на класа аз и Костадин направихме представяне на Международния ден на детската книга, който се отбелязва от 1967 г. Празникът съвпада с рождения ден на датския писател Ханс Кристиан Андерсен – автор на едни от най-хубавите приказки на всички времена.

Момчетата от класа предложиха наистина приказно меню и то се хареса на всички. Имаше и неща, които ние, момчетата, не знаехме точно какви са, но звучаха доста приказно и интересно! Госпожата определи и кой за какво отговаря в менюто, като всеки от класа получи списък какво трябва да донесе.

Всички останали дни до празника и подготовката за него бяха много вълнуващи за цяло-

то училище – обсъждахме познати приказки и спорехме коя е най-интересната, изказвахме предположения кой какъв герой ще е, разменяхме си идеи за герои и костюми.

Но самият празник надмина всичките ни очаквания! Когато сутринта баща ми спря колата до училищния двор и излязохме, видях множество усмихнати и припряно говорещи приказни герои, придружени от също така весели, припряно говорещи възрастни. В двора се разхождаха трима глашатаи, които съобщаваха на висок глас, че днес в ОУ „Христо Ботев“ в гр. София ще се проведе Училищен приказен ден, на който всички са поканени. Аз бях избрал да съм Халифът щърк и затова носех дълго нарگیле от розово дърво, старинен свитък и малка кутийка и от време на време произнасях загадъчно: „Мутабор“.

На входа на училището стоеше господинът по физическо със свирка в уста, който беше предрешен като Малкия Мук, а срещу него, подредени по височина, бяха директорката и двамата помощник-директори, които играеха сутрешна гимнастика под негово ръководство. Директорката приличаше на нещо средно между Шехерезада и Снежната кралица, а двамата помощник-директори бяха някакви приказни герои, които не можех да определя точно кои са. Когато някой минаваше покрай тях, те спираха гимнастиката, директорката правеше красив реверанс, а помощник-директорите се покланяха величествено.

Влязох в училище и видях във фойето и по стълбите пъстра тълпа от приказни герои – ученици, учители и други служители и родители. Всички бяха весели и се поздравяваха, някои се представяха един на друг. Повечето носеха красиво наредени табли с храна, а някои – и

различни странни предмети – голяма тиква, музикални инструменти, клетка с птичка, златни ябълки, екзотични цветя, кълбо златна прежда, вретено, старинен лък, сандъче и кристална топка. Докато се качвах до класната ни стая, срещнах: 15 царе или царски синове, 1 мелничар, 7 Снежанки, 4 групи Бременски градски музиканти, 8 Пепеляшки, 9 Малки русалки, 12 Червени шапчици, 10 Баби Яги, 8 Пинокио, 1 Палечка, 2 Малки кибритопродавачки и 21 Котараци в чизми.

В класната ни стая беше наистина като в приказка – всички деца бяха облечени като приказни герои, имаше и приказни гости. На всеки чин имаше блюда, пълни със сладкиши и бонбони, из цялата стая имаше балони.

Когато започна първият час по литература, в стаята влезе госпожицата, която изглеждаше като най-красивото момиче на света, имаше много дълги златноруси плитки и каза:

– Здравейте, може ли някой да познае коя съм аз и от коя приказка съм? Ще ви разкажа малко за себе си. Когато навърших дванадесет години, магьосницата ме затвори в една кула сред гъста гора. Кулата нямаше нито стълба, нито врата, а само едно малко прозорче най-горе. Аз живеях там и имах дълги разкошни коси, същински златни нишки. Когато чуех гласа на магьосницата, развързвах плитките си, премятах ги през една кука на прозореца и те се спускаха надолу. Магьосницата се улавяше за тях и се покатерваше горе.

– Госпожице, вие сте Рапунцел, нали?! – извиках.

– Да, Константине, аз съм Рапунцел, а ти получаваеш шестлица. И имаш правото да определиш как да продължи часът.

Избрах всеки да представя себе си чрез пе-

сен. Е, не на всички ни се получи точно песен, но беше много, много забавно. А междучасието беше още по-забавно, защото дойдоха седем доста високи джуджета и започнаха да ни разпитват едно през друго кой е ял от паничката му, кой е ползвал лъжичката му, кой е спал на креватчето му и т.н.

Втория час имахме история и в стаята влезе г-жа Попова, която, разбира се, беше Котаракът наставник, или Котаракът в чизми, или по-точно – Жената котка с чизми. Тя ни разказа за свещените египетски котки и ни покани да танцуваме празнични котешки танци по двойки. Всеки танц задължително трябваше да съдържа 26 завъртания в кръг и едновременно с това – мяукания от всеки участник. Беше доста комично!

Третия час трябваше да имаме английски език, но се появи помощник-директорът г-н Иванчев и обяви, че вместо английски ще имаме час за поспиване. Той носеше красива помпичка, с която започна да пръска с нещо, приличащо на мляко, и в стаята се разнесе приятен мирис на пролетни цветя. И тогава се досетих кой приказен герой е той – беше Оле Затвори очички! Докато пръскаше с вълшебната си помпичка, Оле Затвори очички танцуваше валс и рецитираше приказката „Дядовата ръкавичка“. Колкото и да беше смешно, май наистина съм позаспал!

В четвъртия час, когато имахме рисуване, вместо госпожата се появи другият помощник-директор – г-н Петров, и тържествено съобщи, че за него е изключителна чест да обяви, че нашият клас печели първа награда за колективна приказна роля, която се присъжда на всички 13 момичета, които са Цветята на малката Ида. Втора награда получават Се-

демте козлета от 3^б клас, а трета – Трите прасенца от 7^в клас.

Последния час имахме математика. Когато господин Манчев влезе, маскиран като магьосник, и всички седнахме на местата си, той каза:

– Така... номер... $3 \times 5 - 2$, излез на дъската!

Това бях аз! О, май краят на деня нямаше да е добър! Излязох и тъкмо си мислех, че целият празник свършва точно сега, когато господи-нът се усмихна и ме попита:

– Така... Константине... днес вместо математика какво според теб трябва да имаме?

– Не знам, може би танци или просто веселие за край, или забавна математика, каквото и да значи това!

– Добре, значи, ще имаме забавна математика с танци. Искам всички да решите следната задача: кой е първият и вторият

ви съученик, с когото до края на часа мога да танцувам без прекъсване, ако часът трае 40 минути? Ако установя, че не мога да танцувам с тях средно по 20 минути, кой е третият съученик, с когото мога да танцувам, колкото и да трае часът? Ученици, готови и старт!

Не мога да опиша цялото веселие и какофония на решението на тази забавна задача. Беше много, много забавна математика! Не зная дали някой стигна до решение на задачата, но накрая всички бяхме толкова изтощени, че просто спряхме. Тогава г-н Манчев каза:

– Отлично, ученици, намерихме най-доброто решение. Утре продължаваме! Сега моля да приключим, защото нещо се уморих от математика.

Така завърши този ден. Това беше наистина приказен училищен ден и затова вече е моят най-любим празник.

Книги за ваканцията

Скъпи ученици,

Лятната ваканция е прекрасно време за почивка и удоволствия.

Нека хубавите книги бъдат с вас навсякъде – те ще ви запознаят с нови истории, с известни автори и интересни герои.

С тях ще се срещнете и през новата учебна година.

1. Любен Каравелов – избрани стихотворения („Хубава си, моя горо“)
2. Иван Вазов – „Под игото“; избрани стихотворения („Отечество любезно, как хубаво си ти!“)
3. Елин Пелин – „Избрани разкази“ („Косачи“)
4. Йордан Йовков – „Избрани разкази“ („Серафим“)
5. Христо Смирненски – избрани стихотворения („Братчетата на Гаврош“)
6. Веселин Ханчев – избрани стихотворения („Художник“)

Благодарности

Издателство „Просвета“ благодари за предоставените репродукции на:

Софийска градска художествена галерия

Пловдивска градска художествена галерия

Регионален исторически музей – Кюстендил

В учебника са използвани снимки и репродукции от колекциите на „Булфото“, Стоян Хайтов, *Shutterstock* и *Getty Images*.